

Zgodovinski razvoj futuralno-modalnega sistema v knjižni slovenščini od 16. do 19. stoletja

MARTINA OROŽEN

Šišenska cesta 2, SI 1000 Ljubljana, martina_orozen@f-2.net

1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

Razprava je nastala na osnovi istoimenske disertacije Martine Orožen, ki je bila zagovarjana leta 1966 na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani; je dokument časa, v katerem je disertacija nastajala in doslej tudi edini celostni pregled zgodovinskega razvoja futuralno-modalnega sistema na Slovenskem.

The discussion was based on the dissertation with the same title by Martina Orožen, which she defended in 1966 at the Department of Slavic Languages and Literatures at the Faculty of Arts, University of Ljubljana; it is a document of the time in which the dissertation was written and so far the only comprehensive overview of the historical development of the futural and modal system in Slovenia.

Ključne besede: zgodovinska slovnica slovenskega jezika, oblikoslovje, skladnja, futuralno-modalni sistem

Key words: historical grammar of the Slovene language, morphology, syntax, futural and modal system

Jezikoslovci, ki raziskujejo nastanek in razvoj slovničnih oblik futura v slovanskih jezikih, posvečajo posebno pozornost stanju v stari cerkveni slovanščini. Njena osnova prvotno govorno-narečna makedonščina, ki pa je že v 9. stoletju »poknjižena«, usposabljana za važno misijonsko poslanstvo svetih bratov (Konstantin, Metod, Kliment, Naum, Sava, Angelarij) na Moravskem in v Panoniji. Po navideznem porazu (smrt nadškofa Metoda leta 885, izgon njunih učencev) postane njena jezikovna podoba nova vzpodbuda, celo cerkveni knjižni jezik nekaterih slovanskih narodov (Srbov, Bolgarov, Ukrajincev, Rusov, Belorusov, deloma celo Rumunov in glagoljaških Hrvatov). Tako ta najstarejša besedila, stosl. spomeniki, ostajajo prvi vir za raziskovanje futuralno-modalnih oblik, saj zastopajo prvotno knjižno »slovanščino«. V njih so izpričane futuralno-modalne možnosti, ki so deloma, vsaj po svoji razvrstitvi v besedilih, odvisne od tuje predloge, saj gre za prevode iz grščine, in to iz »ljudske grščine«, ne iz klasičnega grškega knjižnega jezika.

Kakšne so futuralno-modalne možnosti v najstarejših starocerkvenoslovanskih spomenikih in v kolikšni meri se nanje naslanjajo, ali iz njih izhajajo ostali slovanski jeziki?

Po ugotovitvah Henrika Birnbauma (1958), Helene Křížkove (1960), Dore Ivanove Mirčeve (1962), Antonina Dostála (1954) in drugih starejših avtorjev, stara cerkvena slovanščina še ni poznala enotne, osamosvojene slovnične oblike futura, pač pa je za izražanje pomenskih odtenkov grškega futuralno-modalnega slovničnega sistema uporabljala različna nadomestna sredstva. Grški slovnični futur je v besedilih izražen z glagolsko sedanjiško obliko (dovršno, tudi nedovršno) in z določenimi opisnimi nedoločniškimi zvezami, ki po svoji pogostnosti in pomenski vrednosti že izkazujejo začetno določeno stopnjo gramatičnosti. Stara cerkvena slovanščina za izražanje futuralno-modalnega sistema uporablja možnosti, ki so tudi sicer značilne za indoevropske jezike, ki niso razvili sigmatične slovnične oblike futura. Kasneje je tako v slovanskih kot drugih indoevropskih jezikih prišlo do popolne morfologizacije posameznih možnosti. Sodobni rezultati kažejo, da je bil ta odnos do prihodnosti v širšem jezikovnem prostoru dokaj subjektiven, predvsem modalen, saj je futur prvotno pravzaprav modus, šele kasneje, ko se v sklopu časovnega sistema razvije slovnični paralelizem, se vključi v kategorijo tempus in seveda uveljavi eksplicitni gramatični znak za izražanje tega pomena.

Kakšno je torej izobilje opisnih možnosti za izražanje futuralno-modalnega sistema v stari cerkveni slovanščini?

Najopaznejša in tudi z vidika zahodno- in severnoslovanskih knjižnih jezikov najtrdnjša oblika za izražanje futura je v stesl. dovršni sedanjik.

V zvezi s to slovnično obliko sta se v slavistični znanosti izoblikovali predvsem dve teoriji, ki si dejansko nasprotujeta. Ker je ta oblika v ruščini, ukrajinščini, poljščini, češčini, slovaščini, lužiški srbsčini, izpričana kot slovnična oblika futura, izraža pa v prihodnosti dovršeno dejanje (slovenščina v tem pogledu izkazuje vmesni položaj), so posamezni raziskovalci kot odločilno značilnost za njeno gramatikalizacijo razglasili glagolski vid. Tako je nastala vidsko-časovna teorija, ki ima osnovo v navedenih slovanskih jezikih. V odnosu do stanja, ki ga izkazuje stesl., predstavlja ta možnost le eno inovacijo razvoja. Nihče ne more zanikati dejstva, da dovršni glagolski vid izraža v navedenih jezikih v prihodnosti dovršeno dejanje. In zakaj ga izraža? Odgovor je preprost. Noben slovanski jezik ni razvil, ne izkazuje sigmatične oblike futura (torej je stesl. veren odraz stanja slovanskega slovničnega sistema 10. stoletja), dovršni sedanjik pa že po svoji pomenski vrednosti ne more izražati prave sedanjosti. O tem predvsem psihološke in logične teorije o kategoriji vida in časa pri gramatikih 19. stoletja (Vinogradov 1947). Dovršni sedanjik lahko izraža samo dejstvo izvršitve ne glede na čas ali v času.

Irena K. Bunina (1959) in Henrik Birnbaum (1958) dokazujeta, da je bil v stari cerkveni slovanščini za futuralni pomen sedanjika odločilen predvsem leksikalni, tudi širši skladijski, celo vsebinski kontekst, zato nikakor ne povezujejo vidске kategorije s časovno. Tako tezo dopušča seveda sodobno

sinhrono stanje v južnoslovanskih jezikih, kjer dovršni glagolski vid ni bistven za izražanje dovršenega dejanja v prihodnosti, to pa pomeni, da ni gramatikaliziran. Dovršni sedanjik namreč na vsem južnoslovanskem ozemlju kaže drugačne razvojne smernice, ki jih zagovorniki vidsko-časovne teorije z ozirom na sodobno stanje vrednotijo kot arhaične ostaline. Dovršni sedanjik na ozemlju južnih Slovanov izraža prvenstveno aoristične funkcije (historični sedanjik, izkustveni/empirični, brezčasani/gnomični sedanjik, izraža pomen možnosti, pripravljenosti itd.), šele drugotno tudi futur; ta vloga je v smeri od slovenščine do bolgarščine sobesedilno vedno bolj omejevana.

Kako pa južnoslovanski jeziki izražajo dovršeno dejanje v prihodnosti? Preprosto. Predvsem opisno, bodisi z dovršnim deležnikom ali nedoločnikom – taka je načelna naravnost.

Opisne možnosti, ki so za izražanje futuralno-modalnih odtenkov izpričane v stsl., so zelo številne in dejansko nudijo za morfologizacijo širok izbor. Je vrsta sredstev, predvsem imenskih in participialnih zvez, kot slovnični znak futura jih povezuje pomožnik *bŏdŏ*, ki pa predstavljajo en vir za razvoj opisnih futuralnih možnosti, le da z ostro delitvijo z ozirom na glagolski vid pri severnih in zahodnih Slovanih, in brez ozira na kategorijo glagolskega vida oz. uveljavitvi obeh vidov pri južnih Slovanih.

Te možnosti so: (1) particip prezenta – *bŏdeši lovę*, (2) pasivni particip prezenta – *vedomi bŏdete*, (3) particip prezenta act. II – *bŏdetŭ sŭ lŏgalŭ*, (4) pridevnik – *živŭ bŏdetŭ*, (6) nedoločnik – *i ašte bŏdetŭ obręsti jŏ amin gljŏ vam*.

Te možnosti že v stsl. besedilih niso enako porazdeljene. Zelo redko sta izpričani možnosti *bŏdŏ* + pretekli deležnik II (particip na -ŏ, dovršni in nedovršni) – v evangelijskih sporočilih ju ni, pojavljata se šele v Supraseljskem kodeksu in Sinajskem evhologiju – in prav tako tudi *bŏdŏ* + nedoločnik. V določenih slovanskih jezikih sta prav ti dve možnosti razvili in dosegli stopnjo morfologizacije. Ob teh možnostih je potrebno poznati njune izoglose na slovanskem ozemlju.

Futurum exactum (*bŏdŏ* + dovršni del. na -ŏ), redko izpričana možnost, se je uveljavil v knjižni slovenščini pri obeh glagolskih vidih, kar potrjuje morfološko individualno posebnost razvoja slovenščine v okviru slovanskih jezikov. Slovenska obrobna narečja (zahodno- in vzhodnoslovenska, tj. primorski govori in knjiža prekmurščina) še v 19. stoletju izpričujejo ta opisni tip futura, vendar samo pri nedovršnikih (*bom delou, nosou*), znan pa je pri nedovršnih glagolih še v kašubščini, redkeje v knjižni poljščini. Stanje te opisne oblike v srbohrvaščini in bolgarščini pa ni enovito oz. je specifično sintaktično pogojeno.

Na vsem zahodnem in severovzhodnem slovanskem ozemlju se je v zgodovinskem razvoju uveljavila (neodvisno od nemškega futuralnega sistema, kjer se je gramatikalizirala ista možnost) in gramatikalizirala za izražanje nedovršenega dejanja v prihodnosti iz kasnejših spomenikov (Supraseljski kodeks) znana opisna oblika *буду* + nedovršni nedoločnik: *буду psati* (češko), *bęдę pisać/pisał* (poljsko), *буду pisatŭ* (rusko). Ta oblika je gramatikalizirana tudi v lužiški srbsščini. Na južnoslovanskem ozemlju je znana na zahodnoštokavskem

območju (čakavščina) vendar je zelo redka in se pojavlja v posebni sintaktični vlogi kot futur II.

Druge našete imenske zveze za gramatikalizacijo oblike futura niso bile bistvene. Tvorina in dovolj pogosta je ostala pasivna oblika futura, vendar ta in ostale imenske zveze s pomožnikom *bōdō* niso prave slovnične oblike, saj v sklopu futuralnega pomena izražajo prvenstveno stanje, lastnost, dejstvo, ne pa dejanja. Aktivne participialne zveze, kjer so še ohranjene, pa izražajo istodobnost glagolskega dejanja (npr. *je djal rekoč, stoje dela*).

V stari cerkveni slovanščini so bile še druge opisne možnosti, ki so, po ugotovitvah Birnbauma (1958), izražale prvenstveno modalne oz. futuralno-modalne pomenske odtenke. Izpričana sta dva tipa nedoločniških zvez, ki jih uvajajo modalni in fazni glagoli. Te možnosti so: *hoštō* + nedoločnik, *imam* + nedoločnik, *načьnō* + nedoločnik (pri obeh glagolskih vidih). Obe možnosti sta se gramatikalizirali predvsem v balkanskem bazenu, v jezikih, ki tvorijo t. i. balkansko ligo. Birnbaum (1958) ugotavlja, da se je ta novogrška opisna oblika gramatikalizirala kot slovnična oblika v bolgarščini, srbohrvaščini, romunščini, albanščini, novogrščini (po izvoru različni jeziki v stiku), da je v 16. stoletju izpričana še pri protestantih (Krelj) in sega v sodobnosti še v obrobne slovenske dialekte Bele krajine, Istre in Režije.

Opisna oblika *imam* + nedoločnik, ki je kazala dovolj znamenj za morfologizacijo futura, se je kasneje, razen v bolgarščini, kjer izraža futur zlasti v nikalnih stavkih, pomaknila v pomensko območje modalnosti. Obe možnosti (*imam, hočem* + nedoločnik) izpričujeta na južnoslovanskem ozemlju (tudi še v slovenščini 16. stoletja) produktivne razvojne težnje za gramatikalizacijo. Po postopni desemantizaciji nepopolnega glagola (*hočem* > *čon; ču*) je le-ta privedla do spojitve pomožnika in nedoločnika s postpozicijsko stavo pomožnika: *radit ču* (v srbohrvaščini od 15. stoletja dalje, v bolgarščini od 18. stoletja).

Konstrukcije s faznimi glagoli se na južnoslovanskem in zahodnoslovanskem ozemlju ne morfologizirajo, pač pa se kažejo možnosti za morfologizacijo v ruščini od 14. do 17. stoletja; v ukrajinščini se morfologizira tip zveze: *robiti mu*, ki je značilna tudi za romunščino (jezika v stiku), vendar v staroruščini izpričane zveze *načnu pahatъ*, kasneje izginejo iz besedilne rabe.

Morfologizacije vseh prikazanih možnosti v slovanskih jezikih raziskovalci postavljajo v različna časovna obdobja, odvisno od kulturnozgodovinskih pogojev in možnosti razvoja avtohtonega narodnega jezika. Za češčino in poljščino Křížková postavlja 14.–15. stoletje, za ruščino 18. stoletje. Mirčeva dokazuje stabilizacijo futuralnih oblik v bolgarščini 17. in 18. stoletja, za srbohrvaščino pa je v teh pogledih ključno obdobje renesanse.

Skoraj vsak slovanski jezik je razvil drugačno možnost za izražanje gramatične oblike futura po dveh različnih razvojnih usmeritvah: (1) Zahodno- in vzhodnoslovanski jeziki so izražanje dovršenega glagolskega dejanja oprli na glagolski vid. Nedovršeno dejanje izraža pomožnik *budu* + nedovršni nedoločnik, redkeje nedovršni deležnik na -l. (2) Južnoslovanski jeziki ne izhajajo iz vidske razlikovalnosti. Za izražanje futura je v njih bistven (a) pomožnik

bom + deležnik na -l, ali (b) pomožnik *hočem* + nedoločnik, ki nista vidsko razlikovalna.

Postavlja se vprašanje, kako v slovanskih jezikih izražati isto-, pred- in zadobnost v prihodnosti pa tudi v vseh drugih časih. Ta vprašanja rešujeta predvsem s sintaktičnega stališča Irena K. Bunina za ruščino in bolgarščino, za srbohrvaščino pa Miroslav Kravar (1960). Na južnoslovanskem ozemlju se je, razen v slovenščini, razvila posebna slovnična oblika za izražanje predobnosti v prihodnosti. Najdosledneje je tak sistem razvila bolgarščina, tudi srbohrvaščina ima posebno obliko za futur II, drugi slovanski jeziki, kot tudi slovenščina, pa te časovne odnose izražajo sobesedilno in leksikalno.

Kakšno mesto, v okviru predstavljenih razvojnih možnosti, kakšne razvojne težnje so značilne za slovenščino? Kakšno je izhodišče, katere možnosti se v toku razvoja morfologizirajo? Kako se morfologizirajo z ozirom na čas in prostor? Vsa ta vprašanja sem ob analizi diahrono razvrščenega besedilnega gradiva zasledovala in analizirala, kar je privedlo do važnih zaključkov tako glede na dejanski knjižni jezikovni razvoj, kot glede na oblikovanje knjižne norme, ki nas glede na zastavljena vprašanja v sodobnem knjižnem jeziku obvezuje.

Šele doba protestantizma nudi z ustaljevanjem knjižnega jezika in obiljem jezikovnega gradiva ustrezne možnosti za analizo futuralno-modalnega sistema v slovenščini 16. stoletja.

Tako si zastavljam osnovno vprašanje: Ali je gramatična oblika za izražanje prihodnosti že izoblikovana, ali je šele v nastajanju? Katera od nakazanih možnosti v stosl. in slovanskih jezikih je v njej prevladala? Pripominjam, da so verska besedila 16. stoletja predvsem prevodi iz nemščine, kar ne more biti brez posledic za razvrstitev futuralno-modalnih možnosti, ki se v njih dajo razbrati.

Jezikovno gradivo 16. stoletja izkazuje naslednje možnosti, ki tvorijo tedanji futuralno-modalni sistem.

(1) Futuralna oblika prihodnosti, tip: *bom/bodem* + nedovršni particip II je dosledno izpričana pri nedovršnih glagolih. Poznajo in rabijo jo vsi v analizi upoštevani protestantski pisci:

Sterne inu offati ti bode rodila, inu tu fele na puli bofh ieidel. (Trubar 1550: 13)

Sakai on ne bode od fam febe gouuril, temuzh kar on bode slishal tu bode gouoril, inu te prihodne rizhi vom bode ofnanoual. (Trubar 1582: 443)

Kyr bodo leto Poftillo brali, sdravie od Boga profim. (Krelj 1567: VII)

Jeft vam povém, bodo li leti molzhali, taku bode kamenie vpilu. (Krelj 1567: XI)

(2) Dovršeno dejanje v prihodnosti je izraženo z dvema, že domnevno gramatikaliziranimi oblikama z različno pogostnostjo in razvrstitvijo. Tip: *bom/bodem* + dovršni particip II, ki se sopomensko izmenjava z dovršnim sedanjikom.

Prvi tip kaže prodornejšo tendenco pri Dalmatinu. Obe možnosti, ki pomensko večinoma izražata gotovost izvršitve v prihodnosti brez sobesedila ali

(nedovršni sedanjik) tudi s sobesedilom, izražata dovršeno dejanje v prihodnosti. Glede na primerjavo posameznih istih vsebinskih odlomkov pri Trubarju in Dalmatinu (zlasti v *Novem testamentu*) bi se že dalo sklepati na zanimiv gramatični paralelizem. Pri Dalmatinu je opisna dovršna oblika razvita v preteklem in prihodnjem času, med tem ko Trubar v obeh položajih, tako v prihodnosti kot v preteklosti (za futur in preteklik oz. zgodovinski sedanjik) praviloma rabi dovršni sedanjik:

Inu Jefus odgouori, praui knemu, vidish ti lete velike fdy. En kamen na tim drugim nakar ne ofstane, kir se ne resbye [...] (Trubar 1582: 195)

Inu Jesus je odgovoril, inu djal k'njemu: Vidifh li lete velike Sidy. En kamen ne bo na drugim ofstal, kateri bi resbyen ne bil [...] (Dalmatin 1584: Mr 13,2)

Sakai nih dofti prido umuim Imeni, inu poreko, ieft fem Christus, inu nih do'ti fapelaio [...] (Trubar 1582: 195–196)

Sakaj nyh veliku bo prishlu v moim Imeni, inu poreko : Ieft fim Criftus, inu bodo nyh veliku sopelali [...] (Dalmatin 1584: Mr 13,6)

Kako si naj to dejstvo razlagamo? Po vsej verjetnosti gre pri Trubarju za arhaično, pri Dalmatinu pa že za mlajšo, po pretekliku oblikovano, analogično stopnjo razvoja, delno tudi za odvisnost od predloge. Trubar je kot prvotno katoliški duhovnik poznal, uporabljal tudi latinsko besedilo, obvladoval pa je tudi predhodno slovensko cerkveno govorno tradicijo. Dovršna opisna oblika za prihodnost je pogostejša pri Dalmatinu kot pri Trubarju in Krelju. Večinoma jo najdemo v stavkih, kjer gre za naštevanje dejanj (nedovršnih in dovršnih) v prihodnosti, kjer je futur izražen tudi z imensko zvezo ali trpnikom, ki je v tem obdobju zelo pogost (kalkiran), in kadar je v ekspresivnih vprašalnih povedih prihodnost posebej poudarjena.

Tako se kaže odnos dovršne opisne oblike futura in dovršnega sedanjika za izražanje dovršenega dejanja v prihodnosti.

Glede na futuralno funkcijo dovršnega sedanjika pa sem v analizo vključila še druge pomenske funkcije dovršnega sedanjika, tj. izvršilni, izkustveni, brezčasni, zgodovinski in namerni sedanjik. Z ozirom na takšno kopičenje pomenskih funkcij, ki so bodisi sobesedilno ali sintaktično določljive, seveda ni toliko možnosti za splošno gramatikalizacijo dovršnega sedanjika v funkciji futura. Zlasti ne, ker se v obravnavanih protestantskih besedilih pojavlja še več drugih nedoločniških opisnih zvez, ki izražajo ali futur ali modalne pomenske odtenke (nujnost izvršitve, ukaz, prepoved, želja, možnost, dopustnost, pripravljenost) oz. pomenski odtenek, ki ga glede na sodobno knjižno stanje lahko prepoznamo kot modalni / naklonski futur. Gre za možnosti *imam* + infinitiv, *hočo/hočem* + infinitiv, ki so znane iz stare cerkvene slovanščine v pomensko enakovrednih funkcijah.

Pri vseh protestantskih piscih izražata omenjeni nedoločniški naklonski zvezi tudi futur:

Sputom tuiga oblizhe imafh iefiti tui kruh dotle ti fpet gfemli ratash, is katere fi vjet. (Trubar 1550: 13)

Satu is nih fadou imate nee fpoznati. (Trubar 1582: 25)

Skusi tvoje feme, kateri je Criftus, imajo vfi folki shegnani biti. (Dalmatin 1584: 19)

Na nyh fadu je imate posnati. (Dalmatin 1584: Mt 7,16)

Saprizham ieft v'prizho Boshio inu Gofpoda IESUSA Christufa, kjer ima priti foditi fhive inu mertve. (Krelj 1567: IV)

Izražata pa tudi nujnost ali prepoved:

Pomeni tudi de imamo moriti ta greh vfebi, de nekar vnas ne gopoduye temuzh imamo naprej vfelei an lep shivot imeti inu pelati en brumen fuet leben po voli inu fapuuidi bofhy. (Trubar 1550: 65)

Obtu kadar ti Almo fhno daiesh, ti ne imash puftiti trobentati pred tabo, koker ty Hinauci deio. (Trubar 1582: 18)

Ali jefst vas hozhem supet viditi, inu vafhe ferce fe ima vefesliti, inu vafhiga ve fělja néma nihzhe od vas vseti. (Dalmatin 1584: Jn 16,22)

Naklonska zveza *hočem* + infinitiv ima futuralni in želelni pomen:

Potle je Bug oblubil vsem judam de ye hozhe is te Aegiptoue defhele ifpelati inu dati nim dobro defhelo. (Trubar 1550: 3)

Jefst hozho tebi dofti reue dati mader bofh nofezha. (Trubar 1550: 13)

Aku jefst pak pojdem, taku ga hozhem k' vam poflati. (Dalmatin 1584: Jn 7,7).

Dershi, Jefst hozhem tebi Troho is tvojga oka vseti. (Dalmatin 1584: Mt 7,4)

Jefst ôzho vose inu konia strebiti? (Krelj 1567: XIII).

Klizhi name, kader ti hudo gre, tako ti čo pomagati inu ti me bodeš zahvalil. (Krelj 1567: 180)

Želelni pomen:

Satu jefst hozho byti vfada fhnim terpleni volan tar vefel. (Trubar 1550: 50)

Ona odgovori: »Ja gospud, jest hočo reči, de sta bela!« (Trubar 1558: 40)

Inu vfak ôzhe sdai v butegah na prudai vifiti. (Krelj 1567: VI)

Ker omenjeni besedni zvezi izražata futur ali modalne pomenske odtenke, sem v analizo vključila tudi nedoločniške zveze, ki izražajo možnost, domnevo, dopustnost. Tako je približno mogoče zajeti celosten futuralno-modalni sistem, opazovati notranjo razvrstitev in pomenski razpon vseh izpričanih sintagmatskih možnosti in njihovih pojavitev.

Kasnejša obdobja potrjujejo, da je tako širok obseg analize vseh futuralno-modalnih izraznih sredstev upravičen, ker se v diahronem razvoju kažejo določeni oblikovo-pomenski premiki oziroma ustalitve, razporeditve in pomenska

utrditve modalnih zvez, s tem tudi ustalitev oz. popolna gramatikalizacija slovničnih oblik futura, tudi različnih deželnih dialektalnih sistemov (Dolenjska in Notranjska, Gorenjska, Koroška in Prekmurje). Kljub odvisnosti od nemške besedilne predloge ni primerov, da bi besedna zveza *bom* + infinitiv v slovenščini izražala futur.

OBDOBJE 16. STOLETJA v izpričanih besedilih že kaže daljnoročno smer razvoja, kljub izobilju futuralno-modalnih sredstev, ki se kasneje pomensko izčistijo in razvrstitevno ustalijo. Kar je posebej zanimivo, je dejstvo, da se že v 16. stoletju pojavljata dve možnosti za izražanje dovršenega dejanja v prihodnosti (*bom* + dovršni particip II in dovršni sedanjik) brez zaznave, da bi katera od teh oblik izrecno napovedovala predprihodnji čas, da bi izražala preddobnost, kot je to značilno za srbohrvaščino. V splošnem je tudi v slovenščini dovršni sedanjik v tem položaju pogostejši, kot pa zmotno zamišljeni futurum exactum, ki so ga starejši slovničarji iskali v domačih jezikih, pač z ozirom na klasične jezike, ki naj bi v skladijsko izraženem časovnem zaporedju uveljavljali *consecutio temporum*, tj. sosledico časov, ki je v romanskih in germanskih jezikih gramatično izražena in obvezna.

17. STOLETJE je v primerjavi s protestantskim obdobjem besedilno manj bogato zastopano. V kolikor pa se tiskana besedila pojavljajo, so pisana že bolj izvirno, z manjšo neposredno odvisnostjo od tujega jezikovnega sistema, bolj pa so spet naslonjena na latinščino in tudi na predhodno govorno katoliško cerkveno tradicijo. Gre za vsebinsko in stilno odvisnost baročne, fračiškanske in jezuitske pridige od latinske nabožne in klasične literature. Čeprav pisci 17. stoletja, Janez Čandik na začetku, nato pa Janez Ludvik Schönleben, Matija Kastelec in Janez Svetokriški proti koncu stoletja, knjižno-jezikovno bolj ali manj upoštevajo protestantsko tradicijo in zahteve Tridentinskega koncila. Pomembno pa je, da so vsi pripadniki dolenjsko-notranjskega narečnega območja, oz. so na Dolenjskem delovali. Tam so bila v 12., 13., in 14. stoletju pomembna katoliško dejavna središča (cistercijanski samostan Stična s šolo, Ribnica kot sedež Dolenjskega arhidiakonata s šolo ter Kapitelj oz. frančiškanski samostan v Novem mestu s šolo), zato lahko pri njih že pričakujemo, da je futuralno-modalni sistem v njihovih besedilih že bolj prilagojen načelom razvrstitve, ki je značilna za tedanji cerkveno-nadnarečni govorjeni jezik. Prizadevanje za slovensko pridigo, za to posebno stilno zvrst besedila, zlasti po Tridentinskem koncilu (1535–1564), se je obnovilo že v Hrenovem času. O slovenskih glosah v latinskih pridigah poroča France Kidrič (1923), pa tudi vsa tiskana dela tega obdobja, npr. *Nebeški cilj* (Kastelic 1684), zlasti pridige in *Sacrum promptuarium I.* (Svetokriški 1691–1707), izkazujejo dovršeno stilno izdelanost, ki kaže na predhodno oblikovano ustno tradicijo. Pogosta je že modalna oz. ekspresivna raba različnih oblikovnih možnosti futuralno-modalnega sistema.

Vsa omenjena besedila jasno potrjujejo, da je bila morfoložizacija opisne oblike futura v celoti izvedena do konca 17. stoletja. Na kakšen račun? Seveda

spričo omejitve futuralne rabe dovršnega sedanjika, ki pri Čandku (1613) v *Passionu* prvega katoliškega lekcionarja *Evangelia inu Listuvi*, Kastelcu in Svetokriškem vedno bolj omejuje svojo razvrstitev. V pridigah Svetokriškega njegovo futuralno funkcijo zagotavljata pravzaprav leksikalno in skladenjsko sobesedilo:

Sakaj polé prideo dnévi, v' katerih porekó. Blagur fi je tem neporodnim, inu tem, teleffam, katére néfo rodile, inu tem pèrfam, katére néfo doyle. (Svetokriški 1691: 69)

Omejuje se na časovne odvisnike, ki se nanašajo na prihodnost, ali še pogosteje na brezčasnost, na pogojne odvisnike v prihodnosti ali brezčasu, ter na namerne odvisnike. V vse teh položajih je že v besedilih Čandka njegov futuralni pomen opredeljen predvsem s skladenjskimi odnosi:

Rifnizhnu, rifnizhnu jest tebi povém Peter, petelin nebo nàzój poprej sapéjl, préjden ti mene trykrat satayfh. (Čandik 1613: 54)

Posamezni glagoli dicendi in movendi *porečem pridem, povem, ponese* še jasno izpričujejo futuralni pomen v glavnih stavkih, nikakor pa ne moremo govoriti o morfologizaciji te oblike za futur. Neizpremenjena je ostala samo razvrstitev efektivnega sedanjika (punktualni prezent), ki pa je omejen v vsem diahronem razvoju osrednje knjižne slovenščine na posamezne predvsem dovršne glagole pomenske kategorije glagolov dicendi *dam, kupim, izpovem, obljubim, povem, se spovem, se odpovem, prepovem, prisežem* itd.

Zanimivo je, da se že od začetka v vlogi efektivnega sedanjika pojavljata tako dovršni kot nedovršni sedanjik. Primeri z dovršnikom so znani že iz Brižinskih spomenikov, npr. *az se zaglagolio*. Jezikoslovci 19. stoletja, Ivan Navratil, Viktor Bežek, Stanislav Škrabec, Franc Miklošič, ki so razpravljali o značilnostih slovenskega glagola, so v tej kategoriji, ki se je pri dovršnih glagolih samostojno razvila samo v slovenščini, videli suženjski germanizem. To tezo sem sprejela, vendar tudi domnevam, da gre lahko za ekspresivno rabo dovršnika, ker se ta oblika pojavlja v dialogu in v molitvenih obrazcih.

V knjižni slovenščini, razen pri Števanu Küzmiču, sta od začetka in vse do sodobnosti v tem položaju izpričani obe možnosti, tj. dovršna, redkeje nedovršna (*mislím, vidím*) sedanjíška oblika.

Zanimivi so primeri te rabe v Čandkovem *Passionu*, ki je prirejen po štirih evangelijskih besedilih, kjer gre tudi za odraz rabe v dialogu oz. v pogovornem jeziku:

Kaj ti mene vprafhafh? Vprafhaj téh, kateri fo flifhali, kaj fim jest k'nym gouuril: Kadàr je on pak letú bil rékel, je téh flushabnikou edèn, katéri fo poleg ftali, Jesufu dal eno shlafèrnizo, rekózh: Taku ti odgovorifh Vifhimu Farju? (Čandik 1613: 58)

Tedaj je Pilatus njega vprafhal rekózh: Ali ti cilu nizh neodgovorifh? Priatel, sakaj fi ti prifhàl? Ó Iudash, isdash li ti synu tiga zhlovéka s'kuhfovajnem? Ozha, v'tvoje roké jest porozhim mojo Dufhizo. (Čandik 1613: 56)

Iz navedenih primerov je razvidno, da gre za dva pomena. Za pravi efektivni sedanjik in za dovršni sedanjik v pomenu iterativa oziroma pravega sedanjika. Ti dve funkciji se posebno v 18. stoletju pri piscih gorenjskega prostora razširita in prepletata ter zameglita sicer jasne funkcije slovanske rabe dovršnega sedanjika. V skladdenjskem položaju je v efektivnem pomenu za vse slovanske jezike značilen nedovršni sedanjik. Dovršni se izjemno pojavlja le v dialogu in je pomensko blizu našemu namernemu sedanjiku. Vinogradov (1947) npr. take redke primere v ruščini razlaga s transpozicijo, torej kot ekspesivno stilistično sredstvo.

Pri Čandku, Kastelcu in Svetokriškem prevladuje že opisna slovnična oblika za futur *bom* + particip II pri nedovršenem in dovršenem glagolskem vidu:

Inu Petrus je spumnil na Gospodnjo beffedo, katéro je on k'njemu rèkel: Préjden bo Petelin dvakrat sapéjl, bofh ti mene trykrat satayl. Inu Petzrus je fhàl vunkaj, inu se je premilu fplakal. (Čandik 1613: 61)

Sakaj stoy piššanu: Jeft bom Paštirja vdaril, inu ovce te zhéde bodo refkroplene. (Čandik 1613: 54)

Morfologizirana opisna oblika za futur kaže, da gre že za izoblikovan gramatični paralelizem, in dokazuje, da tudi opisna oblika *bom* + nedovršni in dovršni particip II lahko izraža preteklost; pri Čandku je zgodovinski sedanjik redek. V 17. stoletju je že izrinila in omejila tudi druge opisne naklonske zveze, npr. *imam* + infinitiv, *hočem* + infinitiv, ki so v predhodnem obdobju še izpričane kot sopomenska možnost za morfologizacijo futura. Futuralni pomen obeh sintagm je še izpričan, a je že redek, omejevan na stavčne odvisnike. Pri Čandku je npr. izpričan zanimiv primer, ki izraža futur v preteklosti oz. brezčasnosti:

Inu je h'Petru rèkel: Savèrni tvoj mezh v'noshnize, sakaj katéri kuli mezh vsame, ta ima fksusi mezh poginiti. (Čandik 1613: 57)

Taka besedna zveza je že izpričana tudi v pogojni opisni funkciji preteklega časa:

Kadàr fo pak vidili, ty, kateri fo okuli njega bily, kaj is tega ima priti, fo djali k'njemu. (Čandik 1613: 57)

Tudi sintagma *hočem* + infinitiv se še pojavlja v futuralni vlogi, vendar ne več tako pogosto kot v protestantskem obdobju:

Gospud, my smo spumnilo, de je letá Sapelavèz fhe tedàj, kadàr je on bil shiu, djali: Jeft hozhem zhes try dny supet govi vftati. (Čandik 1613: 75)

Mój zhafs je blisu, pèr tebi hozhem jeft Velikonuzh dèrshati s mojmi Iogri. (Čandik 1613: 51)

Kadàr pak gori vstanem, hozhen jeft pred vami pojti v'Galileo. (Čandik 1613: 54)

Modalni sintagmi pri Čandku še izpričujeta futuralni in osnovni modalni pomen, ne pa več toliko nujnostnega, ki je že skoraj dosledno izražen s sintagmo *moram* + infinitiv ter *morem* + infinitiv, ki pomensko izraža možnost izvršitve. Izpričani so tudi posamezni primeri namernega infinitiva in drugih infinitivnih zvez, ki so narastli posebno pri Kastelcu.

Omenjeni odnosi oziroma nakazana razvrstitev navedenih oblik je izpričana tudi pri Kastelcu in Svetokriškem, le da se tudi v odvisnih stavkih pogostnost dovršnega sedanjika manjša, opisna oblika pa povečuje svojo frekvenco in pogostejše vdira v stavčne zveze, ki izražajo brezčasnost. Posamezni primeri z dovršno opisno obliko, pasivno futuralno obliko in futuralnimi imenskimi zvezami že pri protestantih izražajo brezčasnost.

Dovršna perifrastična oblika futura prevzema funkcijo empiričnega, tudi gnomičnega sedanjika, kar ne izhaja iz zakonitosti sistema, marveč gre za stilistični pojav. Baročna pridiga je namreč jezikovno-stilno zaznamovana. Tako se pri Kastelcu v Nebeškem cilju, ki je besedilo s poglobljenim versko-moralističnim, teološkim razmišljanjem, in v pridigah Svetokriškega razkriva dovolj primerov, kjer je opisna oblika futura rabljena ekspresivno, da bi tako učinkovitost vsebine podkrepila. Navajam samo nekaj primerov te vrste – in obratno, kakor je tudi že pri Čandku izpričan pravi sedanjik v funkciji futura. Zlasti pri baročnih pridigarjih je razmeroma pogosto izpričan modalni ekspresivni pomen časovnih oblik, da bi se tako razbila izrazna oblikovna enoličnost. Najizrazitejša in zelo posebna je brezčasna (atemporalna) ekspresivna vloga opisne futuralne oblike v retoričnih vprašanjih, tudi v drugih splošnih ugotovitvah, ali časovnih in pogojnih odvisnikih v brezčasnosti:

Poidi ti k'enu lu lépimu, zhiftimu studenzu, stopi pred tegajftiga, inu sazhi ga smerjati, fershmagovati, safshpotovati, v'vaín pluvati: bosh vidil kai bo on tebi odgovoril. Bode li on sa tiga volo sdaizi kalan ratal? Bode li on fvojo flatko zhifto vodó, grenko sturil? Da li on eno drugo vodó, kakor je bila tá perva? Bode li on jenial od fvoiga tēka? Inu aku bósh blatu v'vaín metal, nebó li on sdaizi supēt zhift postal? (Kastelec 1684: 110)

Ampák yszhi (nedovršni sedanjik dokazuje, da kadarkoli) eniga h'pomozhi, kateri, kakòr en dobr Arzat, bó sposnal tvoje notarfhnie beteshe, bó globoku v'tvoje ferze segil, inu tvojo véfti sgruntal: kateri bó tebi dal arznie, de bósh molgl vse tvoje bolésni, na tvoji dufshizi, inu véfti pregnati. (Kastelec 1684: 14)

V skadu s sodobno knjižno normo bi v danem sobesedilu večinoma zapisali izkustveni dovršni sedanjik, vendar bi s tem zmanjšali ekspresivnost danega sporočila.

Naravnost, ki nakazuje konkurenčni odnos funkcij dovršnega sedanjika in dovršne opisne oblike futura, je izpričana tudi pri Svetokriškem. To toliko bolj preseneča, ker se v zahodnih slovenskih dialektih (Vipava) dovršni sedanjik vse do 19. stoletja v govoru (zapisih?) ni umikal opisni obliki futura. Svetokriški se je knjižnega jezika priučil v osrednjem slovenskem prostoru, saj sta oba s Kastelcem delovala predvsem na Dolenjskem; Kastelec najprej v Dolenjskih Toplicah, oba pa v Novem mestu, kjer je bil kapitelj z desetimi duhovniki in

frančiškansko samostansko družino. Moralistična vzgojna literatura o prihodnosti vedno govori ekspesivno. Odnos med preteklostjo in prihodnostjo je večinoma opisno izražen. Brezčasnost dogajanja je ekspresivno podana ali z opisno obliko prihodnosti ali stilno pomensko upravičenim empiričnim sedanjikom.

Opisna futuralna oblika futuralne imenske zveze in pasivni futur v besedilih baroka izražajo ali pravo futuralno funkcijo, ali pa so ekspresivno rabljene za izražanje splošnih ugotovitev v glavnih stavkih ter tudi v časovnih in pogojnih odvisnikih. Edino namerni ter učinkoviti sedanjik ostajata do neke mere besedilni stalnici:

Kulkain fe ih najde kateri bodo trij celle dnij, inu nozhij sijdeli, inu kuartali, de cilu malu bodo spali, inu jejdilij, kulkain fe ijh najde, kateri celli teden bodo po hribah inu gosdah hodili, sajze, inu jeléne lovili, inu s merslimi shpishamij sa dobro vfeli, kadar pak poft pride gorke shpische s' jutraj, inu s'vezhér morio imejti, inu she tu jim nej sadofti. (Svetokriški 1691: 134).

V zvezi z rabo opisne oblike futura navajam tiste posebnosti, ki so za protestantskim obdobjem v besedilih povečale svoj obseg. Ena od najzanimivejših posebnosti je tako raba opisne futuralne oblike v vlogi empiričnega oz. gnomičnega sedanjika. Opredeljiva je na podlagi sobesedila, empiričnega sedanjika pa ni v celoti izrinila iz sistema. Pri Svetokriškem sta v preverjanem gradivu izpričana celo dva primera, kjer opisna oblika futura nadomešča učinkoviti sedanjik:

Naj reko drugi, kar hozhejo, jèst pak s' S. Chrysoft. bodem rekel, de ta S. strah Boshij je bil urshah. (Svetokriški 1691: 37)

Satoraj shihar bom lete ludij perglijhal timu folsh Preroku Belamu, od kateriga S. Pifmu pravi. (Svetokriški 1691: 150)

Ali shlishim de ene Pershone fhlasti shenske bodo odgovorile, inu djale. Nam fe she hushi godij. (Svetokriški 1691: 44)

Sicer pa tudi Svetokriški v tej funkciji uporablja dovršne (*oblubim, shenkam*) in nedovršne sedanjike (*shlishim*):

Ta fazonetel shenkam antberharjom, dellauzom, inu kmetom. (Svetokriški 1691: 70)

Ner poprei postavim na miso eniga taustiga petelina v' raishi kuhaniga. (Svetokriški 1691: 343)

Glagoli s predpono *po-* so rabljeni v futuralni funkciji. Očitno se je ta pomenska skupina glagolov v cerkvenem jeziku že uveljavila, saj je v 18. stoletju v besedilih izpričana še pogosteje v futuralnem pomenu. Pri Kastelcu sta, kakor tudi pri protestantih, izpričani obe možnosti: *porečem* in *bom porekel*, vendar so glagoli premikanja s predpono *po-* vedno bolj pogosti v sedanjiški obliki, seveda v vlogi prihodnjika. Pri Svetokriškem so izpričani naslednji primeri:

Hozhesh, de tvojim otrokom dobro pojde vuzhi ijh strah Boshij. (Svetokriški 1691: 28)

Kadar vy bote letu vidili prezej potezhetè h taistim, nu bodetede dijali. (Svetokriški 1691: 48)

Odgovorij jest nevejm, pojdem kamer moj kojn mene ponefse. (Svetokriški 1691: 41)

Tak je torej odnos opisne nedovršne oz. dovršne oblike futura in dovršnega/ nedovršnega sedanjika.

Do konca 17. stoletja se je že jasno izoblikovala gramatična oblika modalno izražaneга futura. V protestatskih besedilih modalno-futuralni pomen sintagme *imam* + infinitiv (tj. *moram* + infinitiv) še ni v celoti vključen v slovnično časovno kategorijo. Ob koncu 17. stoletja pa je pomenska ustalitev sintagem *imam* + infinitiv ter *hočem* + infinitiv že pomensko jasna, praviloma izražata modalni pomen. Glagolska sintagma *imam* + infinitiv le redko izraža futur. Tako pri Kastelcu in Svetokriškem se zdi v futuralnem pomenu že arhaična; značilna je za navedke iz Biblije:

Kir vfai Gofpúd Búg te je stvaril de imash Nebeshkiga kraileftva en erbizh biti. (Kastelec 1684: 48)

Lih de enmalu miflish na hudu, tú je vshè en sazhetik tvoje fhtraffinge, katera tebi ima gvifhnu priti. (Kastelec 1684: 23)

Pri Svetokriškem je futuralni pomen te sintagme tudi redko izpričan:

Tem kateri imajo foditi fim vshe lepe shenkinge poslal. (Svetokriški 1691: 33)

Sa dusho, sa dusho skarbite, N.N. katera do vekoma ima v'Nebeshkem krajlestvi prebivat. (Svetokriški 1691: 148)

Pri obeh piscih je modalni pomen te sintagme v pomenu *nujnost, prepoved, ukaz* dovolj pogosto izpričan. Večinoma pa izraža pomen nujnosti ne glede na čas, med tem ko pomen nujnosti v prihodnosti že večinoma izraža futuralno-modalna opisna oblika *bom moral* + *infinitiv*. V brezčasnih ugotovitvah ali tudi za izražanje nujnosti, namembnosti ali pogojnosti v preteklosti je modalna sintagma *imam* + infinitiv še dovolj pogosta. Seveda izraža v nikalnih povedih tudi prepoved, dobro pa se je ohranila v opisni zvezi, ki izraža neuresničeno nujnost (*bi imel priti*) v preteklosti ali brezčasnosti.

Pri Kastelcu je najpogostejša v naslovih, kar daje slutiti, da je bila to do neke mere uradniška pisna sintagma, ki se je v slovenskem jeziku pod tujim vplivom, torej prevodno, uveljavljala v različnih pomenih. Njena pogostnost je nizka:

Koliku se jma timu shivotu perpuftiti, kaku tá poglet sbrafati, inu offert v'gvantaniu satréti. (Kastelec 1684: 94)

Kaku se jmajo shele moriti. Inu vse na dobru oberniti [...] jesik se jma sa sobmy dershati, inu vfi pozhutki s'Boshym s'rahom brusdati. (Kastelec 1684: 9)

Ta sintagma izraža tudi prepoved, namero, ukaz:

Tvoje ferzè néma biti v'eno visho, inu govorjenje v tó drugo. (Kastelec 1684: 103)

Satú je tebi Gospúd Bug sapovédal, de ti ga jmash lubiti is céliga tvoiga ferzá. (Kastelec 1684: 120).

Tudi primeri, ko je modalna sintagma *imam* + infinitiv že prešla v opisno obliko (izpričano že pri Čandku), so zapisani pri Kastelcu in Svetokriškem; pri tem gre po večini za biblijske navedke.

Rovnai tvoje opravila, inu djaníe, kakor de bi jmel jutri vmreti, inu zhifto raitingo dati od vřiga tvoiga shivenia. (Kastelec 1684: 35)

Ne pravim de bi ti blagá ne jmel jméti. (Kastelec 1684: 57)

Ti bi jmel sam febe shtraffat (namernost-dopustnost), *sa volo tvoje nepametne jese.* (Kastelec 1684: 63)

Svetokriški (namernost, nujnost izvršitve):

Inu sam G. Bug zhloveka opomina de bi imel fillnu dellat aku hozhe enu slatku shivljenje imeti. (Svetokriški 1691: 71)

Bug sapovej Mojsefu de ima pojti k Faraonu, inu v' njega imeni sapovedat, de ima ta Israelski folk s'Egipta pustiti inu de on ijh ima vun spelati. (Svetokriški 1691: 138)

Sapovej Josve fvojim sholneriom de imajo pojti oshpegat to oblubleno deshelo, lety hitru na rajsho fe postavio. (Svetokriški 1691: 137)

Sintagma *imam* + infinitiv je bila najbolj tipična za uradniški jezikovni slog in predpise. To dokazujejo iz nemščine prevedeni paragrafi *Gorskih bukev* (1582), ki jih je objavil Vatroslav Oblak, obravnaval pa Metod Dolenc (1940), v katerih izražata modalni pomenski odtenek »nujnost izvršitve«, sintagmi *imam* + infinitiv ter *moram* + infinitiv, ki sta v danem času že bili sinonimni, torej obe v rabi. Sintagma *moram* + infinitiv je bila pogostejša in pogovorno ljudska. Zaradi njune malenkostne pomenske razlike (po intenzivnosti ukaza) je lahko bila ena od teh (npr. *imam* + infinitiv) stilno zaznamovana. Navajam iz *Gorskih bukev* dva primera:

Vsi nepravi potie htim Vinogradam, inu od Vinograda leti, kier neiso od stariga nauadni billi, tyfti se imαιο sdaizi po s. Matthija dan prepouedat, kateri bi pak (sa) ta toisto prepuuid namaral, ta ie gorskimu Gospudu tri marhe sapadel. (Recel 1582: 7), (Oblak 1887: 300)

En Vsaketeri sagornik, ima suoio gorshino, od negouiga vinograda ali grunta vsaketeru leitu plazhat, kateri bi pak enu leitu neplazhal ta more drugu leitu topelt. Na treikie spet topelt, inu taku naprei raitat, opraut. (Recel 1582: 15), (Oblak 1887: 302)

Značilni so že posamezni primeri, ki v 17. stoletju izražajo nujnost izvršitve v prihodnosti. V tem položaju se je namreč uveljavlja sintagma *morem* + infinitiv, ki je že opisno izražena:

Letu vse tvoje blagú konz vsame, sa kateriga volo, bósh mogil ti pogublen biti. (Kastelec 1684: 57)

[...] *de letú yh nebó dolgu terpéllu; de bodo mogli vse sapufitti, inu vmreti.* (Kastelec 1684: 85)

Tudi pri Svetokriškem je že izpričana enaka stopnja razvoja:

Spunnem na fodni dan, na kateri bodem mogel g. Bogu teshko rajtengo dati. (Svetokriški 1691: 27)

Nihdar ene dobre befsede nemam, trikrat, inu shterikrat eno nuzh morem gori vstati, inu dojiti, inu Bug hotel! de bi Nuna bila ratala. (Svetokriški 1691: 75)

Sintagma *morem* + infinitiv vsaj v futuralno-modalnem sistemu 17. stoletja izraža pomen nujnosti, možnosti, medtem ko se sintagma *imam* + infinitiv iz obeh pomenskih vlog umika, oziroma se nadomešča tudi s sobesedilnimi nedoločniškimi zvezami, ki so zlasti pri Kastelcu pogoste. Izražajo pomenske odtenke *nujnost, možnost, namero, dopustnost, ukaz, prepoved*, glede na čas tudi ekspresivno glagolsko dejanje.

Sobesedilno proste nedoločniške zveze so izpričane že pri protestantskih piscih in pri Čandku, vendar se proti koncu 17. stoletja pojavljajo vedno nove možnosti. Njihova tipologija je naslednja: sedanjik + nedoločnik, velelnik + nedoločnik, samostalnik + nedoločnik, primernik + nedoločnik, prislov + nedoločnik, nikalnica + nedoločnik, dajalniška nedoločniška zveza. Vse te možnosti se po svojih pomenskih vlogah vključujejo v opisno časovno kategorijo, kar pomeni, da lahko izražajo modalne pomenske odtenke v prihodnosti, sedanjosti, preteklosti in brezčasnosti.

Že ob koncu 17. stoletja so se izoblikovale nekatere sobesedilne nedoločniške zveze, ki so v 18. stoletju zelo povečale svojo produktivnost in omejile razvrstitev sintagme *imam* + infinitiv, ki v sodobni knjižni normi tako rekoč le še »visi« na obrobju modalnega sistema. Nedoločniške, proste sobesedilne zveze so pri Kastelcu zelo zanimive. Večinoma gre za zveze *menim, mislim, smem, vidim, podstopim* + nedoločnik, dajalniška naklonska nedoločniška zveza. Nekatere od teh so se kasneje preobrazile v opisne oblike tipa *da bi* + deležnik II, *da bo* + deležnik II. Tako se polagoma v razvoju infinitivne zveze preobražajo v časovno-opisne oblike. Navajam le nenavadnejše.

Eden blagu sbèra sa otroke, tá drugi sa te vboge, tretji sa obilnu almoshne dajati, inu tem potrebnim pomagati. (Kastelec 1684: 53)

Nikar fe na blagú savupati, ampàk na Bogá, inu ga sahvaliti, sa vse níega dary: tudi vselei perpravlen biti, tujstu tem potrebnim sa Boshyo volo resdiliti. (Kastelec 1684: 57)

Bósh vidil skusi ferd céle voiske nekuliku tavshent ludy pomoriti, velika mésta reskopati, céle deshele inu kraileftva satreti, ja velike kupa mertvih foldatou v'kryi plavati, inu velike potoke kryi tezhí. (Kastelec 1684: 64)

Kir fam febe posabi, temu nei pomagati. (Kastelec 1684: 89)

Vsi omenjeni tipi nedoločniških zvez so izpričani tudi pri Svetokriškem, vendar niso tako pogosti kot pri Kastelcu, kar je odvisno od vsebinske zvrsti besedila.

Letu mene sadene donas pomislit. (Svetokriški 1691: 42)

Inu Christus tudi nam sopovej fe lubiti. (Svetokriški 1691: 153)

Eh, vener bo perfilen sposnati [...] (Svetokriški 1691: 27)

Rajshi na gauge kakor eno takorshno vfeti. (Svetokriški 1691: 19)

Tak sobesedilni namerni futur je najpogostejši v dialogu, kjer je že samo sobesedilo dovolj sporočilno in tako slovnična oblika futura, ali sploh glagola, ni potrebna.

Analiza gradiva izbranih besedil 17. stoletja dokazuje novo ustalitev futuralno-modalnega sistema. V odnosu do protestantskega knjižnega jezika se le-ta kaže v spremenjeni razvrstitvi in pogostnosti posameznih danih oblik in opisnih možnosti za izražanje futura in modalnih pomenskih otenkov. Izpričana je težnja, da se vsa futuralno-modalna izrazna sredstva morfologizirajo, vključijo kot opisne gramatične oblike v časovno-modalni sistem. Tako vse ustaljene nedoločniške sintagme – kasneje tudi proste sobesedilne nedoločniške zveze, ki se na novo pojavijo –, ki izražajo nesedanost ali brezčasnost, prehajajo v opisne slovnične oblike tipa *bi moral* + nedoločnik, *bo moral* + nedoločnik, *bi hotel* + nedoločnik, *bo hotel* + nedoločnik (*bi imel* + nedoločnik), *bi mogel*, *bo mogel* + nedoločnik.

V 18. STOLETJU je stanje tradicionalnega knjižnega jezika izpostavljeno novim izzivom, ki so deloma narečno-prostorskega značaja. Maloštevni knjižni ustvarjalci, praviloma Gorenjci, nimajo neposredne zveze s tradicionalnim dolenjsko-notranjsko zaznamovanim jezikovnim sestavom, ker izhajajo iz govorno gorenjsko zaznamovanega »deželnega« območja. Skušajo se približati vzdrževani tradiciji, vendar je vse do konca 18. stoletja opaziti vedno izrazitejšo odmike od že izpričanega in do neke mere opisno izoblikovanega gramatičnega futuralno-modalnega sistema. 18. stoletje izkazuje v svojih posameznih tiskanih delih svojske razlikovalne razvoje. To dokazuje, da se futuralno-modalni sistem glede na prvotne danosti, znane iz stare cerkvene slovanščine, v prostoru in času enega jezika (v našem primeru slovenščine) lahko razlikovalno oblikuje. Besedila 18. stoletja jasno dokazujejo, da ne gre v vsem slovenskem prostoru za enak izbor prvotnih možnosti, posledično pa za razlikovalne futuralno-modalne sisteme.

V 18. stoletju sta v posameznih tiskanih knjižnih virih izpričana dva, do neke mere razlikovalna futuralno-modalna sistema, ki izhajata iz različnih narečnih skupin: (1) gorenjske, ki se delno ujema z izpričanim futuralno-modalnim sistemom knjižne tradicije 17. (deloma 16.) stoletja, in (2) futuralno-modalnim sistemom knjižne prekmurščine, ki je prvič izpričan v Küzmičevem prevodu *Nouvega Zákona* (1771), prevedenem iz grščine. Podrobna primerjava posameznih oblikovno-pomenskih tipov futuralno-modalnega sistema z Japljevim prevodom *Novega Testamenta* (1784) dokazuje, da je med osrednjim alpskim

in vzhodnim panonskim sistemom malo stičnih točk – prekmurski jezik se je razvijal in oblikoval neodvisno od osrednjega knjižnega jezika oz. osrednjega jezikovnega prostora.

Kakšne so torej značilnosti enega in drugega sistema v bolj ali manj istem časovnem obdobju? Nekoliko svojevoljno gorenjsko varianto knjižnega jezika zasledimo pridigah *Exercitia S. očeta Ignacia zložene na usako nedelo čez lejtu* (1734) Jerneja Basarja, ki je nedvomno poznal ustno cerkveno jezuitsko pridigarsko maniro. Mihael Paglovec je v prevodu *Zvestega tovarša* (1767) v uvodu zapisal, da se je odločil za jezik, ki se govori v »gorenski kraini«, kar pomeni da se je od tradicionalnega knjižnega jezika zavestno odmikal, ker se je v danem govornem območju (Kamnik, Tuhinjska dolina) zavedal drugačne jezikovne realnosti.

Na podlagi analize besedil omenjenih dveh piscev, ki izhajata iz gorenjskega (narečnega) prostora (Kranj, Škofja Loka, Kamnik, Tuhinj), je mogoče prepoznati značilni futuralno-modalni sistem. Opisna oblika za izražanje prihodnosti je pri obeh piscih v celoti izoblikovana. Izpričane so vse do tedaj znane večpomenske naklonske in imenske zveze, izpričana je celo funkcija opisne oblike futura v vlogi empiričnega sedanjika (nedovršnega in dovršnega), kar pri gorenjskih piscih ni toliko stilistična izbira, marveč zakonitost sistema. Tudi odnos rabe opisne dovršne oblike futura (tudi preteklika) in dovršnega sedanjika se je spremenil, in sicer v drugačno smer, kot se kaže v futuralno-modalnem sistemu 17. stoletja. Navajam samo nekaj primerov opisne nedovršne in dovršne oblike futura, ki izkazuje spremenjeno razvrstitev v odnosu do predhodnega knjižnega obdobja in tudi v odnosu do sodobne knjižne norme. Taka razvrstitev obravnavanih izraznih prvin je bolj ali manj tipična za vse severnoslovensko, takrat v mestih govorno dvojezično območje (Gorenjska, Koroška, deloma Štajerska). Opisna oblika futura se uveljavlja predvsem v časovnih, pogojnih in namernih odvisnikih:

De fe bosh po tem nauku sadershala, je potrebnu ymeti vedèn spomin prizhnofiti Boshje.
(Basar 1734: 19)

Jeft mejnèm, de ga bo ufakatèri nèr lohkéfhi is fvojga ferza isgnal, zhe bo prav premiflil.
(Basar 1734: 131)

Opisna oblika futura se uveljavlja tudi v položaju za velelnikom:

Gledaj, inu skerb ymej, de bofh doline napovnil. (Basar 1734: 37)

Tulku bell pak bomo u' timu gor' jemali, kulker vezh fe bomo greha varvali, inu ognilli.
(Basar 1734: 39)

Kir je timu taku: bomo dènes premifhluvali od fmerti katera je ta perva mej shtirimi puflednimi rèzhmy. (Basar 1734: 39)

Dejstvo, da se opisna dovršna oblika futura uveljavila tudi v pogojnih, časovnih, celo namernih odvisnikih, nujno dokazuje, da gre pri vseh pomenskih

vlogah dovršnega sedanjika za drugačno razporeditev. Kako je prišlo do te spremembe? Zdi se, da je razlog vsebinski, da je pri oblikovanju besedil z moralistično vsebino važen poudarek na prihodnosti, onostranosti. Nasprotje med sedanjostjo in prihodnostjo, ki je daljna, ne neposredna, najbolje izraža dejanska slovnična futuralna oblika, obenem pa dovršni sedanjik prepogosto izraža pravi sedanjik. Iste značilnosti so izpričane tudi pri Paglovcu in konec 18. stoletja pri Japlju.

Od vunod bo pershou, foditi te shive inu mertve. (Paglovec 1767: 6)

O Gospud! Kaku dougu se bofh zhes naf ferdil, inu tvoj ferd koker ogyn goreti puftil. (Paglovec 1767: 49)

Niegove roke pifmu jest ja per febi imam, kader bofh niemu tigajftiga fksal taku bo on tebi sdaizi te denarie povernu. (Paglovec 1767: 87)

Ti pak kadar bofh nio useu, inu bofh u' kamro pershou, imafh se tri dny od nie dershati, inu s' njo moliti. Inu to pervo nuzh, kir bofh te jetra od ribe na sherjauza poloshou, taku bo hudizh pregnan. (Paglovec 1767: 92)

Spomni, de bofh ta Prasnik pofvezhuvau. (Paglovec 1767: 7)

Na tu aku bofh utegnu, moli kateri Ozha nafs. (Paglovec 1767: 26)

Opisna oblika futura se torej vedno bolj uveljavlja v dveh pomenskih vlogah, ki sta bili v predhodnem knjižnem jeziku, in sta tudi v sodobni knjižni normi značilni za namerni dovršni sedanjik. To je razvidno iz različnih tipov odvisnikov, ki pomensko nakazujejo prihodnost ali brezčasnost, seveda pa so izpričani tudi posamezni primeri ekspresivne rabe. Gre torej za omejevanje futuralne in brezčasne pomenske vloge dovršnega sedanjika.

Taka razvrstitev dovršne opisne oblike futura je značila tudi za J. Hasla, tudi vse gorenske ter koriške pisce ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja.

Sakaj kadur se Boga bojy, ta bo dobru fturil. (Hasl 1770: 210)

O Gospud! Dodeli tvojim virnim: de bodo ta zhaftilivi fveti poft is fspodobno brumnostio na fe v seli, inu s'varno andohtjo dokonzhali. (Hasl 1770: 9).

Izredno je pri Haslu povečana pogostnost pasivnega futura, ki je izpričan tudi predhodno pri vseh piscih, le da pasivno-medialna raba ni jasno razmejena:

Zhe ozhesf, de bom jest od Jogrou sapufshen, predan, satajen, de bom od Jogrov sapluvan, safmehuvan, is shlafernicami vdarjen? Isjidi fe, zhe ozhesf, de bom koker en resbojnik, dershan, de bom na kryfh perbyt, de bom na letimu fhpotlivim lefu umorjen? Isjidi fe, koker ti ouzhesf. (Hasl 1770: 29)

Zanimiva je tudi raba pasivne futuralne oblike v brezčasnosti:

Ravnu toku fe tudi zhloveku permeri, njegov um, njegova pamet nebo s'vezhnimi refnizami refvitlena, njegovu ferze nabo od fvetih fhela vshganu aku on vef, inu s' vfo mozhio fyoje dufhe na famo molitou toku rekozh perpet natyzyh. (Hasl 1770: 21).

Pri vseh omenjenih piscih so v opisno futuralno obliko že vključene tudi naklonske sintagme, nedoločniške zveze pa se vedno bolj omejujejo na izražnje modalnih pomenskih odtenkov v sedanjosti ali brezčasnosti (nujnost, možnost):

Na defnizi bo vidil zhafnu blago: vinograde, pulje, travnike, vérte, shivino, drushino, pri-atle, sheno, otroke, inu od ufíga tiga bo mogel flavo useti, tar sapuštiti. (Basar 1734: 44)

Karkuli fe bo enimu pravizhnimu pergodilu, ga ne bo samoglu reshalit. (Basar 1734: 177)

Raminu taku Grešhnig nebo mogel obuditi lubesni pruti Bogo, inu grevinge zhes fuoje grehe. (Basar 1734: 40)

Tudi Paglovec in Hasl izpričujeta enako opisno preobrazbo naklonskih sintagm.

Naidita vfe prou per vafhíh starísheh, inu dai Bug, de moje ozhy bodo mogle vaji otroke viditi, preiden umerjem [...] inu de vfe jetnike k'tebi nasai poklizhe, de je bofsh mogou na vekumei veseliti. (Paglovec 1767: 107)

Kakšna pa je razvrstitev samega dovršnega sedanjika pri obravnavanih piscih?

Pri gorenjskih piscih konec 18. stoletja se je v vlogi prihodnjika (in še to ob besednem in skladenjskem sobesedilu) obdržala predvsem manjša skupina glagolov, ki so bili v cerkveni tradiciji, v pridigah in molitvenih obrazcih dokaj opazni. Gre predvsem za glagole premikanja s predpono *po-* in nekatere druge, tvorjene po tem vzorcu. Ti glagoli so izpričani v glavnih stavkih in vseh tipih odvisnikov. Torej je vloga dovršnega sedanjika kot prihodnjika omejena na določen izbor glagolov, ki imajo kot svoj oblikovni znak predpono *po-*. Ugotavljam, da je pri gorenjskih piscih dovršni sedanjik še najbolj pogost v namernih odvisnikih, kar dokazuje, da se dovršni sedanjik zaradi prevladujoče pogostnosti opisne dovršne oblike futura umika v kategorijo modalnih pomenskih odtenkov, npr. namernost, pripravljenost, ki je ob glagolih premikanja pričakovana.

Dovršni sedanjik dokazuje še druge pomenske spremembe. Izgublja se razlika med efektivnim sedanjikom in pravim sedanjim časom, ki se vedno pogosteje izraža z dovršnim sedanjikom. V sobesedilu se utrjuje že pomenski odtenek zapisanega sedanjika, ki je po pomenski vlogi zelo blizu izkustvenemu sedanjiku; zgodovinski sedanjik pa je, kot dovršni sedanjik, v pomenu prihodnjega časa redek, kar potrjuje, da gre med njima za sobesedilni paralelizem. Kasneje, v besedilih posvetnih vsebin (Vodnik, Linhart in koroški pisci 19. stoletja) prevzema še vlogo opisnega preteklega časa. Te spremembe v razvrstitvi dovršnega sedanjika sem si razlagala kot posledico vpliva tujega (nemškega) jezikovnega sistema, saj je v tej dobi bilo vse to ozemlje (zlasti mesta Ljubljana, Kranj, Škofja Loka, Celovec) dvojezično. Tako so v pogledu rabe dovršnega sedanjika govorniki oz. pisci bili nedvomno pod nezavednim vplivom nemške glagolske kategorije, Aktionsart/glagolski vid, ki je občutno prizadela prvotno izvirno razvrstitev dovršnega sedanjika v gorenjski knjižni različici. V prejšnjem knjižnem obdobju je po naknadnih popravkih tudi sodobna knjižna norma, ponovno uveljavila dovršni sedanjik skladno z južnoslovansko

arhaično vrednostjo glagolskega vida z aorističnimi funkcijami. Raba dovršnega sedanjika je zato še v 19. stoletju povzročala največ jezikovno-ljubiteljskih in jezikoslovnih sporov. Šele v 90-ih letih 19. stoletja je bila dokončno normirana taka pomenska vloga dovršnega sedanjika, kot jo poznamo tudi v sodobnem knjižnem jeziku.

Začetni potek nakazanih značilno gorenjskih preobrazb je najprej izpričan pri Basarju, nato pa še pri njegovih mlajših sodobnikih. Posebej pa taka razvrstitev dovršnega sedanjika narašča v besedilih s posvetnimi vsebinami vse do srede 19. stoletja, npr. Vodnikove, nato tudi Bleiweisove Novice ter drugo-razredni prevodi iz nemščine. Šele naši najboljši klasiki 19. stoletja, Dolenjci Levstik, Jurčič in Stritar, so knjižno normo v tem pogledu uveljavili in utrdili v besedilih.

Pri Basarju, Paglovcu in Haslu je izpričanih več značilnosti.

Dovršni sedanjik še izraža futur ob omejenem leksičnem in skladijskem sobesedilu, a to pri omejeni skupini glagolov, ki je izpričana v glavnih stavkih in odvisnikih:

On je taiſti kateri sa mano pride, kir je bil pred mano. (Basar 1734: 20)

Pojdejo unkaj naprej te kir ſo dobru ſturili h'gor uſtajeſjo tiga lebna. (Basar 1734: 171)

Ne zhudi ſe, kar porezhem. (Basar 1734: 32)

Zhe ozhmo prav premislit, tak porezhemo, de obeden bell pot tiga Goſpuda nepopravlja, kaker ta kir Exercitia della. (Basar 1734: 29)

Pomifli dalei ti ſhe rezhi, [...] de namerezh, kadar ſhivljenje h konzo potezhe, ga bo hudizh ſ' tefhkimi kuſhnavami motil. (Basar 1734: 42)

Pridige, katere danaſhni dan ſazhnem [...] (Basar 1734: 1)

Ti brumni, tu je, kateri ſhive po Boshjih ſapoudih, pojdejo ſ' duſho, inu ſ' teleſſam v'nebeſſa, ti hudobni pak, ali pregreſhni, kateri po Boshjih ſapuudih nozhejo ſhiveti, inu niſo pokuro zheſfvoje grehe ſturili, poidejo ſ' duſho, inu ſ' teleſſam v'peklenski ogyn. (Paglovec 1767: 65)

V odvisnikih je dovršni sedanjik sobesedilno opredeljen:

Kadar tudi ona umerje, taku jo sraven mene pokopei. (Paglovec 1767: 85)

Sdaizi koker v'hiſho prideſh, toku moli Goſpud Boga inu ga ſahvali. (Paglovec 1767: 102)

Jeſt tukei dones nebom piu, inu jedou, ampak de poprei mojo proſhno uſliſhiſh, inu meni oblubiſh Saro tvojo hzher dati. (Paglovec 1767: 93)

Najpogostejši je v namernih odvisnikih:

Proſſi ſa naſſ S. Joſef. De vredni poſſianemo oblub Chriſtuſovih. (Paglovec 1767: 37)

Spoſhtui Ozheta, inu Mater tvojo, de tebi dobru poide. (Paglovec 1767: 241)

De kie leti Ajdje neporeko: kie je ſedai tih vernih nyh Bug? (Paglovec 1767: 50)

Efektivni sedanjik je izpričan predvsem pri dovršnih glagolih, kaže pa, da ga je razumeti tudi kot namero, pripravljenost. Značilen je za molitvene obrazce.

Jeft neuredna stvar se fizer lètèj tuoji sodbi foper napoštavim, temuzh famu odprem mišli moja ferza, inu rezhem, de bè morebiti. (Basar 1734: 14)

Sposnam, de sim vezh k' taušhent paklou ureden, satorej padem na moje kolena inu profim tebe milofniga Boga sa odpufhanje, inu oblubim, de ozhem posehmau taushenkrat rajšhi umreti, kakor vezh tebe reshalit. (Basar 1734: 35).

Moj myr vam jeft dam, vam ga ne dam, koker ga ta fvet daje. (Basar 1734: 173)

Enake vrste efektivni sedanjik je značilen tudi za Paglovca; predvsem je pogost v molitvenih obrazcih:

To prizheozho molitou fklenem, inu sdrushim. (Paglovec 1767: 130)

Gospud spoudnik jeft se fpovem ufih mojih grehou, mene grevajo, kir sim Gospud Boga reshalu, oblubem pak se pobulšhati. (Paglovec 1767: 15)

O mati te milofsti Maria Diviza tebi (se) jeft perporozhim, sa tvoj Materni shegen proffim. (Paglovec 1767: 26)

Tudi pri Haslu je empirični sedanjik še dovolj pogost. Kadar izraža dejstvo samo na sebi, ne glede na osebo ali čas, je izražen predvsem medialno. S tem je omogočeno tudi formalno razlikovanje med empiričnim, zapisnim in zgodovinskim sedanjikom, ki pa se že pojavlja tudi v vlogi opisnega preteklega časa. Pri Basarju je v tej vlogi dovršni sedanjik sicer pogost, vendar bi bil v teh primerih s stališča sodobne knjižne norme upravičen iterativ ali durativ, ki tudi lahko izraža izkustvena dejanja.

Zhe te objidejo tefhke skušhnjave tiga hudizha, te obfujejo reve inu nadloge, ne preštrašhi se. (Basar 1734: 196)

Satoraj pravi S. Ozha: De fi nimamo sbirat, ampak bres' uffiga slozhka od Boshjih rok radi prejeti, kar nam pofhle. (Basar 1734: 30)

Inu h timu ymašh saftopiti, de ja greh ta nervezhi gnufoba, stury, de ta dušha, fizer Bogo podobna, gerda, inu hudizho enaka poštiane: inu od tod pride, de je Bog napuſti priti pred fuoje oblizhje u'nebeshkin krailejſtvi. (Basar 1734: 30)

Noben smertni greh se nima s' frei volo ven spuštiti, fizer ta spoud nizh nevela, inu she en nou greh se sturi kadar eden s' frei vole en velik greh per spoudi samouzhi. (Paglovec 1767: 15)

Inu shouzh je dober te ozhy pomasati, na katere ta bela mrena pride, inu s'tem te osdravio. (Paglovec 1767: 91)

Na tu je Angel diau: kader en kofez ferza poloshifh na shivo sherjauzo, tak prefhene taiſti dim vſe forte hude pofhaſti od moſh, inu shen, de obena vezh k'nima napride. (Paglovec 1767: 91)

Z ozirom na preureditev obravnavanih konkurenčnih oblik za izražanje dovršenega dejanja v prihodnosti, so se na podoben način preuredile tudi naklonske zveze.

V 17. stoletju futuralni pomen sintagem *imam* + infinitiv ter *hočem* + infinitiv ne kaže več prodornih razvojnih tendenc, čeprav je v posameznih primerih še izpričan. Določena preureditev se je pokazala že pri izražanju naklonskih pomenskih odtenkov, ki so v posvetnih besedilnih vsebinah, npr. v uradovalnih (*Gorske bukve, Ljubljanske prisege*), v arhaičnih molitvenih obrazcih in starih pesmih, precej pogoste.

Pri gorenjskih piscih 18. stoletja je specializacija obravnavanih naklonskih oblik še izrazitejša, tako da sta opazni dve smernici. (1) Naklonska, modalna sintagma *imam* + infinitiv izraža predvsem nujnost izvršitve (z odtenki) in ostaja kot nedvomno stilsko zaznamovana različica sintagme *moram* + infinitiv, ki ni v preverjanjih besedilih enako pogosta. Jasno pa je še zaznavna tudi njena futuralna pomenska vrednost, predvsem v navedkih iz Biblije, kar kaže, da gre za vzdrževano arhaično cerkveno rabo. (2) Razvija in širi se v tem pomenu že v predhodnem knjižnem obdobju izpričana nedoločniška zveza *treba je* + infinitiv. Izbor sintagem za izražanje pomena nujnosti je torej dovolj bogat. Navajam posamezne primere za oba pomena:

Jesuf je k'njemu poslal dua Jogra, deb'ga uprafhala, aku je on tifti kateri ima priti, na kateriga zhakajo? (Basar 1734: 11)

Je oblubil Christus ne famu Jogram, ampak ufsem pravizhnim : vafhe veselje nema nihzhe od vas useti. (Basar 1734: 171)

Vfi pak, kateri tebe ifhejo, fe imajo v'tebi vefseliti, inu kateri tvoje isvelizhanie lubijo, imajo fkusi rezhi: vijfoku hvalen bodi Gofpud. (Paglovec 1767: 45)

Pri Haslu je tudi futuralni pomen te sintagme redok, vendar je še izpričan:

Ona na semlo dol tezhe, bo koker ene pomye, na tleh reslyta, inu ima fkor od sholnirjov, berizhov, inu rabelnov s'nogami poteptana biti. (Hasl 1770: 43)

Noben laf nima od vafhe glave konz vseti. (Hasl 1770: 33)

Sintagma *imam* + infinitiv z modalnimi pomenskimi odtenki *nujnost, ukaz, pogoj, namera* je pri gorenjskih piscih pogosta, zlasti v nikalnih povedih, kjer izraža prepoved v času ali ne glede na čas.

Gdur Exercitia dela, fe yma pred, inu po pul dan gori dershati. (Basar 1734: 4)

Inu h timu ymafsh saftopiti, de je greh ta nervezhi gnufoba. (Basar 1734: 30)

Satoraj pravi S. ozha: De fi nemamo sbirat, ampak bres'uffiga slozhka od Bofhjnih rok radi prejeti, kar nam poshle. (Basar 1734: 30)

In h timu ymafsh saftopiti de ja greh ta nervezhi gnufoba, stury, de ta dufha, fizer Bogo podobna, gerda, inu hudizho enaka postane: inu od tod pride, de je Bog napufti priti pred fuoje oblizhje u'nebeskim krajleftvi. (Basar 1734: 30)

Pri Paglovcu je za izražanje modalnih pomenskih odtenkov sintagma *imam* + infinitiv še veliko pogostejša (izraža tudi ukaz, prepoved, željo). Morda gre za vpliv predloge. Njena razrstitev se ne ujema z rabo pri protestatskih piscih. Izpričana je tudi v preteklosti, kjer je izražena že opisno:

Srauen tiga ima ta zhlovik tefh biti, na shivotu zhedno shnashen, inu umit, tudi spodobnu oblezhen perstopiti, s'enim otrozhym straham u'ti vishi, de ima premiflit, de kir fmo my pruti Bogu ene zilu flabe stvary, inu grefhniki, uredni ognja peklenskiga. (Paglovec 1767: 17)

S tem shouzham od ribe mu ozhy pomafshi, kateriga s'sabo nofifh, sakai ti imafsh veiditi, de kmalo fe bodo njegove ozhy odperle. (Paglovec 1767: 102)

Ti nimafh objiati, Ti nimafh krafti. Ti nimafh krive prizhe govoriti super tvojga blishniga. (Paglovec 1767: 7)

Saframoteni, inu k'fhpotu imajo biti, kateri otte moje dufhi fhkodovati. (Paglovec 1767: 44)

Tvoje ozhy, pravi Gospud Bug imajo biti ozhy eniga golobza. (Paglovec 1767: 124)

Inu sdei je mene Gospud Bug poslou, de bi jeft tebe imou osraviti, inu tiga hudiga duha od Sare shene tvoiga Synu pregnati. (Paglovec 1767: 105)

V preteklem času naklonska zveza *imam* + infinitiv pogosto izraža futur ali nujnost. Kasneje je taka raba značilna tudi za besedila Vodnikovih *Novic*:

Sta fhla na dom Raguela, kateriga hzher Saro ima Tobias na povele tiga Angela sa Sheno pogervat, inu nima fe bati, akulih fo poprej od hudiga duha nie fedem mofh umorjeni, ga je tedaj vuzhiu, is kaj s'eniga zila inu konza fe ima v'ta sakon stopiti, inu v'taifstim shiveti. (Paglovec 1767: 90)

Pomen *nujnost* izraža obravnavana sintagma tudi pri Haslu. Večinoma izraža nujnost izvršitve ne glede na čas:

Ja, nafha narvezhi potreba naf opomina, de imamo Cristufovu terplenje spremifhluvati. (Hasl 1770: 1)

Ravnu toku tudi my nimamo nafshimu nagenju vupati, my nimamo v'nafhe shele pervoliti, preden nifmo lete po miri Boshje vole prav dobru obrovnali. (Hasl 1770: 31)

Leksikalna naklonska zveza *hočem* + infinitiv izkazuje pri vseh gorenjskih piscih 18. stoletja (tudi pri Japlju, Pohlinu in Linhartu) povečan porast. Odpira možnosti za morfologizacijo futuralnega pomena. S sistemskega stališča je to razumljivo, saj je dovršni sedanjik v futuralnem pomenu zelo omejil svojo pogostnost in razvrstitev. V futuralnem sistemu pa je vedno več prvin, tudi slovničnih oblik, ki lahko izražajo bolj ali manj enake sopomenske, stilsko izkoriščane pomenske odtenke. Iz gradiva je tako razvidno, da se naklonska sintagma *hočem* + infinitiv v vlogi prihodnosti krepi, kar je posebej zanjilno za gorenjske pisce 18. in začetka 19. stoletja. Izražena je predvsem v 1. osebi, že v okrnjeni glasovni podobi (*jeft ozhem* + infinitiv). Seveda izraža tudi

voluntativne pomenske odtenke in ekspresivni futur, kar sega celo v sodobno knjižno normo.

Pak fmo fi naprejuseli, de se ozhemo nesai povernuti inu ta omadeshani pot popraviti, inu ozhifititi. (Basar 1734: 29)

Si oblubil, o zhlovek, pobulshanje tuojga shivlenja, de namerzh ozhefh poshmav bell gledat na ta zil inu konz h katerimo si stvarjen, de ozhefh li tuojga Boga bell fuvestu zhafititi, hualiti, inu njemu flushiti, de be potim Isvelizhanje mogel dofezhi. (Basar 1734: 9)

Taku jest ozhem tebi tvoi lon dati, kader supet pridefh. (Paglovec 1767: 88)

Gospud, ona me ozhe posreti. (Paglovec 1767: 90)

Ostani tukei per nafs, jest ozhem eniga pota naprei poplati, k'Tobiu tvoimu Ozhetu, inu niemu pufititi veiditi, de tebi dobru gre. (Paglovec 1767: 100)

Jest ozhem nehati o Gospud! jest ozhem nehati, de tebi nabom eno novo perloshnosti k shaluvanju dajal. (Hasl 1770: 15)

Navedeni primer dopušča tudi pomensko ekspresivno razlago, tj. voluntativni pomenski odtenek, t. i. ekspresivni futur, ki je tudi pri drugih gorenjskih piscih pogost. Obe pomenski vlogi sintagme *hočem* + nedoločnik se še najbolj skladata s sodobno knjižno normo – izražata hotenje.

Če ozhemo prav premislit, tak porezhemo. (Basar 1734: 29)

Inu sahvali tvojega Odrefhenika sa neisrezheno ljubestin, is katero ozhe tebe ne samu na dufhi, tèmuzh tudi na telefu sraven febe vekumej isvelizhaniga yméti. (Basar 1734: 171)

Inu jest tudi se ozhem, inu shelim varvati (sopomnenki), kakur bom nar vezh mogou. (Paglovec 1767: 119)

Vfe, kar vi ozhte, de bi vam ludie sturili, to nim vi tudi sturite. (Paglovec 1767: 71)

Saframoteni, inu k' fhpotu imajo biti, kateri otte moji dufhi fhkodovati. (Paglovec 1767: 44)

Buh ozhe profhen, Bug ozhe perfylen, Buh ozhe skusi eno gvifhno nadleshnosti, inu napokej premagan biti. (Hasl 1770: 24)

O kam se jest ozhem tukej od framote dijati! (Hasl 1770: 22)

V besedilih gorenjske knjižne različice se pojavljajo tudi nove infinitivne zveze, ki izražajo le modalne pomenske odtenke. Od teh izražajo nujnost izvršitve *treba je (bo)* + infinitiv, dativna nedoločniška zveza, tudi sam nedoločnik (izražajo ukaz, tudi prepoved), prislov + nedoločnik. Pogost je nedoločnik v ekspresivni pomenski vlogi.

Kaku je meni vervati, de jih bo na sadnje fovrashil. (Basar 1734: 40)

Kaj pomaga, o kefhanski zhlovek! Dofiti lejt ja fvoje zelu shivlenje k' temu oberniti [...] sravn pak naimeti tu fposnanje Boshje. (Paglovec 1767: 213/14)

Poleg že ustaljene sintagme *morem* + infinitiv, ki pogosteje izraža (ne)možnost, se v besedilih pojavljajo tudi druge nedoločniške zveze, ki izražajo možnost, dopustnost, domnevo, pogoj. V 18. stoletju je za gorenjsko knjižno različico značilen porast različnih nedoločniških zvez, zlasti pogost je namerni infinitiv.

Pomenski odtenek *(ne)možnost* izražajo poleg ustaljene sintagme *morem* + infinitiv, ki kasneje, v 19. stoletju izmenja svojo razvrstitev z zvezami *lahko* + infinitiv, *želim* + infinitiv, *smem* + infinitiv, *znam* + infinitiv, ki je posebej pogosta pri Pohlinu. Tudi opisna oblika *bi imel* + infinitiv izraža ali namerni ali možnostni pomen.

Morebiti de je Gabel umeru. (Paglovec 1767: 99)

Na to visho pak samoresh te S. Angele zhaftiti. (Paglovec 1767: 133)

Aku fo one dve na drugim ali zhetertim rodu bode fi glih ali unglih, jo nefme vseti. (Paglovec 1767: 72)

De vfaki lohka saftopi, kadai se fme, ali nefme eden v'fhlahti osheniti, ali omoshiti, je potreba vedit. (Paglovec 1767: 72)

Inu ga je vuzhiu od mladosti Boga fe bati, inu pred vfo pregreho fe varuvati. (Paglovec 1767: 77)

Inu fo jo opominali fvojiga mosha starifhe sposhtuvati, fvoiga mosha lubiti, dershino s'flisam vishati, sa hi'fho skerb imeti inu pres tadla fama febe ohraniti. (Paglovec 1767: 101)

Sakai tih Kralou fvet, inu skrivnost je dobru samouzhati, zhaftitu pak Boshje dela re-sodeti, inu posnati. (Paglovec 1767: 105)

Kai pomaga, o kerfhanfki zhlovik! Dofiti lejt ja fvoje zelu shivljenje k'timu obrniti... savrn pak naimeti tu fposnanje Boshje. (Paglovec 1767: 213/14)

Tak futuralno-modalni sistem je značilen za gorenjske pisce 18., še za začetek 19. stoletja. Namenoma sem iz prikaza izključila Japlja, ki se je pri prevodu *Biblije* (1784) zgledoval po tradiciji knjižnega jezika 16. stoletja, oz. po Dalmatinu, zato je glede rabe naklonskih zvez med njima več ujemanosti. V Japljevem prevodu *Biblije*, enako tudi v njegovih pridigah, pa so zaznavne tudi vse značilnosti futuralno-modalnega sistema, ugotovljene v besedilih Basarja in Paglovca.

Ob koncu 18. stoletja je v knjižni slovenščini izpričan še en futuralno-modalni sistem, ki ga ne moremo vezati na osrednjo knjižno tradicijo. Gradivo Küzmičevega prevoda *Nouvega Zákona* (1771) v knjižno prekmurščino, sam jo imenuje »stari slovenski jezik«, dokazuje, da se je ta sistem razvil na podlagi svojskega izbora prvotnih, arhaičnih futuralno-modalnih možnosti. Kaže namreč skupne razvojne arhaične poteze z zahodnoslovanskim in deloma osrednjeslovanskim razvojem. Podobno stanje izpričujejo še v 19. stoletju tudi zahodni govori primorske narečne skupine, na kar so se posebej sklicevali novinarji iz Trsta in Gorice. Pripominjam, da ne gre toliko za arhaičen kot za samostojno razvit sistem, ki do take mere ni uresničen v nobenem slovanskem jeziku.

Kakšen je torej Küzmičev futuralno-modalni sistem? Prekmurski pisec, oblikovalec knjižne prekmurščine, pozna dve gramatični obliki za izražanje prihodnosti, ki izhajata iz vidске razlikovalnosti. Dovršeno dejanje v prihodnosti dosledno izraža z dovršnim sedanjikom (kot je to značilno za češčino, slovaščino, poljščino, ruščino), nedovršeno dejanje v prihodnosti pa izraža z opisno obliko *bom* + nedovršni particip II. Ta način morfologizacije ga deloma povezuje s starejšo stopnjo slovenščine (zlasti pri Trubarju sta prazaprav obe obliki morfologizirani), z zahodnimi slovenskimi govori, nikakor pa ne z zahodno- in vzhodnoslovanskimi jeziki, ki so za nedovršno obliko prihodnosti razvili obliko *bom* + nedovršni nedoločnik. Efektivni sedanjik je lahko izražen samo z nedovršniki, kar je tipično za zahodno slovanske jezike.

Empirični sedanjik je izražen predvsem v medialni obliki, prav tako trpniška oblika futura dovršnih glagolov. Pri nedovršnikih se pasivna oblika futura ujema z osrednje slovensko, npr. Japljevo rabo. Gled na morfologizacijo dovršnega sedanjika v pomenu dovršnega futura, pa je njegova tipična aoristovska vloga zgodovinskega sedanjika zelo omejena (tudi v češčini in ruščini je redka, v poljščini je zamrla). Istodobnost in preddobnost glagolskega dejanja je izražena s participi na *-č/či* (sedanjost) in *-ši* (preteklost), ki jih že protestantski pisci skoraj ne poznajo. Obstoje te participialnih oblik pri Küzmiču je zavrl razvoj odvisnih stavkov, zato se skladijska jezikovna zgradba v njegovem besedilu drugače udejanja, kot pri osrednjih piscih. To pa so zelo važne, doslej neznanne, nezapažene razlikovalne zakonitosti, ki kažejo na dva razvojno neodvisna, knjižna jezikovna tipa, osrednje- in vzhodnoslovenskega. Gramatično izražanje futura temelji na glagolskem vidu, zato obravnavane naklonske zveze pri Küzmiču ne izražajo futuralnega pomenskega odtenka, marveč samo naklonske pomene, ki pa se presenetljivo skladajo z razvrstitvijo teh sintagem v sodobnem knjižnem jeziku. Modalne sintagme ne izpričujejo arhaičnih značilnosti stare cerkvene slovanščine glede na futuralno-modalne pomenske izrazne možnosti, marveč razkrivajo svojski razvoj. So to specializirane sintagme, ki ne prehajajo v območje futura, marveč izražajo samo modalne pomenske odtenke. Futuralno-modalni sistem je tako pomensko zelo jasen, prečiščen.

Vse značilnosti futuralno-modalnega sistema najlepše predstavlja primerjava danih oblik v istih vsebinskih odlomkih pri Juriju Japlju in Števanu Küzmiču:

OPIŠNA OBLIKA FUTURA NEDOVRŠNIH GLAGOLOV

Ne fškèbite tédaj rekózh: kaj bomo jedli, ali kaj bomo pyli, ali s'zhem fe bomo oblekli? (Japelj 1784: 25).

Ne fzkrbte fze pak govorècsi: ka bomo jeli? i ka bomo pili? ali ka bomo oblácsali. (Küzmič 1771: 20)

DOVRŠNA OBLIKA FUTURA

Inu tvoj Ozhe, kateri na fkrivnim vidi, bo tebi povèrnil. (Japelj 1784: 21)

I ocsa tvoj, vidoucsi vu fzkriivnom, povrné ti vu ocsivefznom. (Küzmič 1771: 18)

Aku bóte moje sapovédi dèrshali, taku bóte vy v'moji lubèśni oftali, kakòr fim jeft sapovédi mojga ozheta dèrshal, inu v' njèga lubèśni oftanem. (Japelj 1784: 495)

Zelo zanimiv je primer, ki do neke mere potrjuje tezo Kopečnega, da glagoli s prepono *po-* pomenijo nedovršni futur. Küzmič ima na istih mestih, kjer ima Japelj sedanjiško obliko glagola s predpono *po-*, opisno futuralno obliko:

Ne vfaki, katèri k'meni pravi, Gofpod, Gofpod, bó v' Nebèfshku krajleftvu noter fhali: ampak katèri ftury vòlo mójga Ozheta, katèri je v Nebèfsih, taifti pòjde notèr v'Nebèfshku Krajleftvu. (Japelj 1784: 28)

Nebode vfzáki, ki meni právi Gofzpodne! Gofzpodne! Notri fou vu králeftvo nebefzko: nego ki csini volo Ocsé mojega, fteri je vu nebéfzaj. Vnogo ji bode pravilo vnom dnevi: Gofzpodne! Gofzpodne. (Küzmič 1771: 23)

Jesus pak je njim odgovoril, inu je sazhel praviti: glejte, da vafz kdo ne sapele. Sakaj njih veliku bo prifhlu v'mojim imeni, rekozh, de fim jeft: Inu bodo njih veliku sapelali. (Japelj 1784: 220)

Jesus pa odgovorecsi nyim zacsao je praviti: gledajte naj vasz sto ne zapela. Ar vnogi prido vu imeni mojem govorecsi: Jasz sem, i v noge zapelajo. (Küzmič 1771: 143)

NAMERNI SEDANJIK

Letó fim jeft k'vàm govóril, de fe ne pohujfhate, letó pak fim jeft k'vàm govóril, de kadar bó ura prifhlá, de vy na letó fpómnite, de fim vam jeft pravil. (Japelj 1784: 498).

Eta fzam vàm gúcsó: naj fse ne fzapcsite. Ali sta fzam vàm gúcsó: naj gda pride vóra, fze zpomenéte ze ti, kaj fzam vàm jafz erkao. (Küzmič 1771: 318)

Ali jeft vam rěfnizo govorym; Sa vafz je bólfhi, de jeft grem. (Japelj 1784: 498)

Ali jafz ifztino velim vàm: dobro je vàm, naj jafz odidem. (Küzmič 1771: 319)

EFEKTIVNI SEDANJIK

Pole jeft vafz pofhlem kakòr ovce v'fredo tih volkóv. (Japelj 1784: 41)

Ovo jasz vász posilam, liki ovcsé na srèdo med vuké. (Küzmič 1771: 32)

Jeft vafz fizer kàrftim v'vodi h'pokóri. (Japelj 1784: 9)

Jasz isztina krsztávam vász vu vodi na pokoró. (Küzmič 1771: 10)

EMPIRIČNI/IZKUSTVENI SEDANJIK STA PRI JAPLJU IN KÜZMIČU UJEMALMA

Ne správljate fi vkup fhaze na semli, ker jih rijá inu mol konzhá, inu tatje prekoplejo inu vkrađejo. (Japelj 1784: 23)

Ne fpravljajte fzi kincse na zemli, gde je mol, i erja fzkvari i gde je tatje podkopajo i vkradnjejo. (Küzmič 1771: 19)

Sakaj vřaki, kateri prófi prejme, inu kateri yřhe, tá najde, inu tẽmu, kateri tẽrka, se bó odpẽrlu. (Japelj 1784: 26)

Ár vřzaki, řteri proszi, vzeme, i řteri iscse, najde; ino temi trũpajoucsemi řze odprẽ. (Kũzmiã 1771: 21)

PASIVNO-MEDIALNI FUTUR

Vřaku drẽvu, kateru ne řtury dóbẽr řad, bó vùn isřẽkanu, inu v'ogjin vẽřshenu. (Japelj 1784: 28)

Vřzako drejvo, řtero ne prinářa dober řzád, doli řze vřzecsẽ, ino řze na ogyen vr'ze. (Kũzmiã 1771: 23)

Prořsite, inu vam bó danu: Yřhite inu vy bote neřhli: tẽrkajte, inu ře vam bó odperlu. (Japelj 1784: 26)

Prořzte, i dá řze vám: iscřite i nájdete, trũpajte, i odprẽ řze vam. (Kũzmiã 1771: 21)

Ne řodite, da ne bóte řõjeni. Sakaj v' kakõřřhni řodbi vy řõdite, v'takũřřhni bóte vy řõjeni: inu v'kakõřřhini mẽri bóte vy mẽřili, v'takũřřhni ře vam bó nasaj mẽřilu. (Japelj 1784: 25–26)

Ne řzoudte, naj řze ne řoudite. Ář řterom řzoudbom řzoudite, řz tiřřtom bodete řzodjeni: i řterom merom mejřite, řztiřřřtom bode vám nazáj merjeno. (Kũzmiã 1771: 21)

Modalne sintagme (*imam* + infinitiv, *hoãem* + infinitiv) je treba primerjati s starejšim knjiřnim obdobjem, ker so na njihovih mestih pri Japlju delno ře izkazane opisne modalne oblike:

Satu imate vy nje na nyh řadu posnati. (Dalmatin 1584: Mt 7,20)

Na njih řadji jih bóte posnali. (Japelj 1784: 27)

Záto 'z nyhovega řzáda je poznate. (Kũzmiã 1771: 23)

Sakaj on ne bo řam od řebe govuril, temuzh kar bo řhliřhal, tu bo on govuril, inu vam bo tu osnanjoval, kar ima řřiti. (Dalmatin 1584: Jn 16,13)

Sakaj on ne bó řam od řebe govõřil; Ampak on bó govõřil, kar bó koli řliřhal, inu on vam bo řřihõdne řẽřhy osnanuval. (Japelj 1784: 499)

Ář ne bode gũcso řzam od řzẽbe: nego, řterakoli bode csũo, gũcso bode, i tá řřidoucša vám nazvejřřti. (Kũzmiã 1771: 320)

LEKSICALNA NAKLONSKA SINTAGMA: IMAM + INFINITIV (VOLUNTATIVNI POMEN)

Kadar tedaj Almoshen dajesh, taku nẽmařř puřřiti pred řabo řiřkati, kakor Hinauci dẽlajo v' řhulah inu po Gaffah. (Dalmatin 1584: Mt 6,2)

Kadar tedaj almoshno dajesh, ne trõbi pred tako, kakor hynauzi dẽlajo v' řhulah, inu po vařřeh, de bódo od ludy pozhãřřeni. (Japelj 1784: 21)

Gda pa csinis áľmořřtvo, ne trobõřtaj pred tebom, liki řřkazlivcsi csinijo vu řzřřávĩřřsaj inu na vilicaj, naj řze dicsijo od ľũdi. (Kũzmiã 1771: 18)

LEKSIKALNA NAKLONSKA SINTAGMA: IMAM + INFINITIV (POMEN NUJNOSTI)

Jeft vam imam fhe veliku praviti, ali vy ga sdaj nemorete néfti. (Dalmatin 1584: Jn 16,12)

Jeft vam imám fhe veliku povedati: Ali vy sdaj nifte sa tó. (Japelj 1784: 498)

Escse vám dofzta mám praviti: ali zdaj ne morete nofziti. (Küzmič 1771: 319)

Samo v tej pomenski vlogi se vsi trije primerjani pisci ujemajo, ta naklonska zveza (nujnost) pa je ohranjena tudi v drugih slovanskih jezikih.

Pomen nujnosti pri Küzmiču izraža tudi naklonska dajalniška nedoločniška zveza:

Zvelikim 'zelejnyem fzam 'zelo ete agnec vüzenfki jefti, liki mi je trpeti. (Küzmič 1771: 245)

Ovo, tvoji vucseníczke delajo, stero je (nam) nej szlobodno delati v'szobotto. (Küzmič 1771: 21)

Arhaična možnost v pomenu nujnost ali prepoved izvršitve je znamenje kontinuite z *Brižinskimi spomeniki*, kjer je zlasti v BS/II pogosta V osrednji knjižni tradiciji je komaj potrjena, vendar pa je bila v 19. stoletju kot žlahtna starina ponovno zaželeno.

Et'ebi ded naš ne sógrešil, te v veki iemu be žiti; (BS II: 1–5)

i nam se je modliti tomuie vrhnemu otcu gospodi; (BS II: 59–61)

nu ie stati pred stolom božiem s̄ soprnikom našim, so slodbiem starim [...] i iest se svoiomi usti, swoim glagolom ispovedati. (BS II: 71–79)

LEKSIKALNA SINTAGMA: NE IMAM + INFINITIV (POMENI PREPOVED)

Ti némafh prešhufhtvati; Ti némafh vbijati; ti némafh krafti. (Dalmatin 1584: Lk 18,20)

Ti nímafh vbyati; Ti nímafh prešhufhtuvati; Ti nímafh krafti; Ti nímafh krivu prizhati. (Japelj 1784: 360)

Zapóvidi znàs? Ne praznúj; Ne vmôri; Ne kradni; Ne szvidocsi krivo; Postúj ocošo tvojega i mater tvojo. (Küzmič 1771: 232)

V tem položaju izpričuje Küzmič rabo, ki se je večinoma uveljavila tudi v knjižni normi 19. stoletja. Samo v pogovornem, ekspresivnem velelniku se zveza *nimam* + infinitiv (se mi nimaš ganiti), še ohranja.

LEKSIKALNA NAKLONSKA SINTAGMA, HOČEM + INFINITIV (FUTURALNI POMEN)

Aku jeft pak pojdem, taku ga hozhem k'vam opoflati. (Dalmatin 1584: Jn 16,7)

Aku pak prozh pojdem, taku ga bóm k'vam poslal. (Japelj 1784: 498)

Csi bom pa fhou, poslem ga kvám. (Küzmič 1771: 319)

Ali jeft vaf hozhem supet viditi, inu vafhe ferze fe ima veseliti, inu vafhiga vefšélja nema nihzhe od vas vseti, inu na taifti dan nabote vy mene nifhtèr vprafhali. (Dalmatin 1584: Jn 16,22)

Jeft vafs bóm pak supet vidil, inu vafhe ferzè fe bo vefselilu: Inu vafhe vefsele ne bo obedèn od vafs vsel. Inu na taifti dán, vy mene ne bóte sa kaj vprafhali. (Japelj 1784: 500)

Ali pá bom vász vido, i radüvalo sze bode szrcse vase i radoszt vaszo nicse ne vzeme od vász. I vu onom dnévi me nikaj ne bodete píтали. (Küzmič 1771: 321)

LEKSIKALNA NAKLONSKA SINTAGMA: HOČEM + INFINITIV (VOLUNTATIVNI / ŽELELNI POMEN)

Daj timu kateri tebe profsi, inu fe ne oberni od tigá, kateri hozhe od tebe na puffodo imeli. (Dalmatin 1584: Mt 5,42)

Kateri bó tebe profsil, tému daj: inu katèri bó hotel od tebe na pòfsodo imèti, ne odvèrsi ga. (Japelj 1784: 19)

Ki te proszi: daj nyemi: i ki scsé od tebe na pòszodo vzeti, ne obrni sze od nyega. (Küzmič 1771: 17)

Vfze tedaj kajkoli hozhete, de vam Ljudje vzhiniu, tudi vy nim vzhinte. (Dalmatin 1584: Mt 7,12)

Vfe tèdaj, kar kóli hózhete, de vam ludje sturè, tudi vy njim sturite. (Japelj 1784: 27)

Vfza záto, fterakoli fcsète, naj vám vcfinijo lidjé, tak i ví csinte nyin. (Küzmič 1771: 22)

LEKSIKALNA NAKLONSKA SINTAGMA: MORAM + INFINITIV (POMEN: NUJNOST IZVRŠITVE)

Nevéste li de jeft moram biti v'tem, kar je mojga ozheta? (Dalmatin 1584: Lk 2,49)

Ali nifte vejdlí, de jeft mórem biti v'tem, kar je mojga Ozheta? (Japelj 1784: 260)

Neznata, kâ je meni potrebno biti vu oni stera szo Ocsé mojega. (Küzmič 1771: 172)

Pri Japlju gre le za časovo razvojno pogojeno glasovno preobrazbo naklonskega glagola *moram* > *morem*.

LEKSIKALNA NAKLONSKA SINTAGMA: MOREM + INFINITIV (/NE/MOŽNOST IZVRŠITVE)

Ta naklonska zveza je pri vseh treh piscih ujemalna:

Nihzhe nemore dvéma Gospudoma flushiti. (Dalmatin 1584: Mt 6,24)

Obedèn ne móre dvęma Gospódama flushiti. (Japelj 1784: 24)

Nifcse nemre dvöma Gofzpoudama fzluziti. (Küzmič 1771: 19)

Gdu je mej vami, kateri bi fvoji dolgofti mogèl en komulz doftaviti, de bi lih satu fkèrbil? (Dalmatin 1584: Mt 6,27)

Kdó pak is vafs samóre v'fvoji fkerbi pèrloshiti k'fvoji dolgófti le en komólz? (Japelj 1784: 24)

Sto pa zväřz řzkrblivajoucs more pridati k'Viřzokofřti řzvojoj eden lakét? (Küzmič 1771: 20)

Iz kratke tipološke primerjave je razvidno, da gre v knjižnih besedilih resnično za tri različne futuralno-modalne sisteme, ki so pogojeni v jezikovno-razvojni in prostorski odmaknjenosti. Dodajem še nekatere Küzmičeve in Japljeve posebnosti futuralno-modalne rabe, ki v tej primerjavi niso prišle do izraza. Za Küzmiča so značilne participialne zveze, ki ob glavnem glagolskem dejanju izražajo isto- oz. preddobnost, kar manjša število časovnih in drugih odvisnikov:

Ovo kak bodta noter sla vu meřto, řreca vāj eden cslovik vřcs vodè nořzècsi. (Küzmič 1771: 245)

Ár ne bode gúcsó řzam od řžèbe, nego řterakoli bode csüó gúcsó bode, i tà pridoucsa vām nazveřřti. (Küzmič 1771: 320)

I posřlao je v Betlehem, i ercsé: idocsi řzkrblivo řzpítajte od deteta; gđa je pa nájdete, nazvéřřtíte mi, da je i jasz, ta idocsi, molim. (Küzmič 1771: 7)

I, vküp řzpravivři vsze vládnike popovřzke, i piřzácse lüřztva řzpítávao je od nyih: gđe bi řze meo Krisřtus poroditi? (Küzmič 1771: 7)

Ta način časovnega oblikovnega izražanja je bil značilen za staro cerkveno slovanščino in je deloma izpričan v zahodno- in vzhodnoslovanskih jezikih, tudi v srbohrvaščini. V slovenskem knjižnem jeziku 19. stoletja so ga pisci in tudi slovničarji poskušal obnoviti pod vplivom panslavistične miselnosti, zato so te oblike v knjižnih besedilih pustile trajne sledove, npr. Ravnikar (1815). Ni pa jih bilo mogoče več oživiti, čeprav so jih posamezni pisatelji vse 19. stoletje kot knjižno pravilne oblike pisali. Njihova raba je izpričana še pri Franu Milčinskem (1917). Participialne oblike, ki so izražale istodobnost (*gredoč poje, mimo gredé vzame*), preddobnost (*otrok je oprijemři šodil*), zadobnost (za stesl. npr. Moszyński /1959/), že v protestantskih besedilih 16. stoletja niso bile več tvorne. Pojavljajo se občasno le kot klišejske zveze (npr. *inu pravi rekoč; to videři je perstopil*).

Ta ustaljeni participialni sistem izražanja, značilen za Küzmiča, kaže s stališča osrednjega knjižnega razvoja, kjer so ti odnosi praviloma izraženi predvsem sintaktično, z odvisniki, ali tudi z leksikalnim sobesedilom, na častitljiv arhaizem, ki je morda v Küzmičevem jeziku vzpodbujen z grško jezikovno predlogo. Če se je pa v vzhodnoslovenskem, panonskem prostoru ta samostojna oblikovna kategorija ohranila kot izvorna (kar dokazujejo obrazila *-č/-či, -ři*) in se celo normativno razvila, je razumljivo, da sta pretekla prosta časa (imperpekt in aorist) lahko izginila, »odmrla«, ker je bilo v sistemu dovolj možnosti za izražanje časovnih zaporedij.

Dodajam še Japljeve značilnosti infinitivne rabe, ki ob primerjavi treh različnih futuralnih sistemov niso bile razkrite. Gre za okrepljeno rabo infinitivnih zvez v gorenjski knjižni različici. Izpričana je od srede 18. stoletja že

pri Basarju, Paglovcu, delno pri Haslu, kar ne kaže, da bi bil to začetni razvoj. Predvsem pri Japlju gre za razširjeno mrežo nekaterih infinitivnih zvez, ki so se do konca 18. stoletja v modalnih pomenih že zleksikalizirale in izkazujejo prodornost. Med temi gre za rabo namernega infinitiva, ki je značilen že za besedila posvetnih vsebin ob koncu 17. stoletja (*Gorske bukve, Ljubljanske prisege*), pa tudi historičnega infinitiva, kot skladijskega strnjevalca, ki ga Vodnik navaja v svoji *Pismenosti* (1811). Zlasti pogosta je še v prvi polovici 19. stoletja klišejska raba *to videti*, ki je izpričana tudi v Prešernovi poeziji (npr. *To videti, godcem roke so zastale*). Kot da gre za sopomensko vrednost deležniške oblike na *-ši*, (*videvši*), ki je predvsem vzhodna, in nedoločniške oblike (*videti*), ki se je utrdila v gorenjski knjižni različici. Obe pa sta skladijsko strjevalni.

Opozarjam tudi na sintagmo *hočem* + infinitiv, ki pri Japlju v odnosu do Dalmatina še vzdržuje frekvenčno vse bolj omejen futuralni pomen. Pri Küzmiču se v istih vsebinah na teh mestih pojavlja futuralna gramatična oblika:

Jeft fe hózhem vsdigniti, inu k mojmu Ozhétu jiti, inu porezhem k'njemu. (Japelj 1784: 345)

Gori sztanovski sô bom k ocsi mojemi, i ercsem nyemi: (Küzmič 1771: 223)

Inu kadar jeft prozh pójdem, inu vam bóm en kraj pèrpravil, hózhem supet priti, inu vafš k' Jebi vseŕti. (Japelj 1784: 489)

I, csi bom sô i szprávím vám meszto, pa pridem i vzemem vasz k szebi; naj gde szem jasz, i ví tam bodete. (Küzmič 1771: 313)

Japelj pomen možnosti pogosto izraža s sintagmo *zamorem* + infinitiv, ki se je v knjižnem jeziku dolgo obdržala. Izpričana je še sredi 19. stoletja v besedilih Bleiweisovih *Kmetijskih in rokodelskih novic*:

Sakaj jeft vam povem, de Bóg samóre is letih kamenov Abrahamu otroke obuditi. (Japelj 1784: 262)

Ali samóreta ta kelih pyti, katęriga jeft pyem? (Japelj 1784: 205)

Inu kdó samóre isvelizhan biti. (Japelj 1784: 204)

Pomen nujnosti izvršitve pri Japlju izkazujeta dve sintagmi, ki sta očitno v konkurenčnem, sopomenskem razmerju: *imam* + infinitiv ter *moram* + infinitiv (pisno: *morem*). Treba ju je pomensko ločevati od zveze *morem* + infinitiv s pomenom možnosti. Pri Japlju so izpričane še druge nedoločniške besedne zveze, ki izražajo dopustnost, seveda tudi brezčasnost:

Ali fe fmę Zęsarju dazia dati, ali ne? (Japelj 1784: 372)

Pole, tvoji Jógri dęlajo, kar fe ne fmę dęlati ob fabóti. (Japelj 1784: 49)

Ali je perpuřhenu enimi móshu fe lozhiti od fvoje shene sa vřakiga urshaha volo. (Japelj 1784: 87)

Ovo, tvoji vucseníczke delajo, stero je nej szlobodno delati v' szoboto. (Küzmič 1771: 38)

Zelo pogost je tudi namerni infinitiv, ki izraža brezčasnost ali tudi namero v prihodnosti in preteklosti:

Inu obedèn fe ny vezh podstópil njega vprafhati. (Japelj 1784: 218)

Inu sdajzi je Krajl rabelna poslal, inu je njemu vksal pernefti njegovo glavó. (Japelj 1784: 178)

Inu sdajzi je Jęsus pęrmóral Jógre v'zholnizh stopiti, inu pred njim fe kje zhes prepelati, dokler bi on tę mnóshize ispuftil. (Japelj 1784: 67)

Jeft fim Gabriel, kateri stojím pred Bógam: Inu fim poslán s'tabo govorit, inu tebi letó osnanit. (Japelj 1784: 246)

Nedoločniška zveza s faznim glagolom *začnem* + infinitiv se v slovenskem jezikovnem razvoju ne morfologizira, marveč pomeni samo začetek dejanja v preteklosti, sedanjosti in prihodnosti. V slovenskem jezikovnem razvoju ni razvila futuralnega pomena.

Takrat bóte sazheli rezhi: [...] (Japelj 1784: 394)

Kakor hitru ta nefręzhi bolnik sa ręfs verjeti sazhne, de bo vmerl, takú sazhnó njegove mifli fame od febe ena zhes to drugo na njega planiti.

Futuralno-modalni sistem, ki ga v 18. stoletju izpričujejo predvsem gorenjski nabožni pisci, zlasti še Japelj s sodelavci v prevodu *Biblije* (1784), ko predhodno tradicijo požlahtnijo z nekaterimi ustaljenimi gorenjskimi značilnostmi, je značilen vse do Ravnikarja in Slomška, ki v pogledu rabe modalnih oblik že izkazujeta bolj sočasno, bolj slovensko govorno stanje. Futuralni pomen sintagem *imam* + infinitiv, *hočem* + infinitiv se v tem času že docela umakne opisni obliki futura in dovršnemu sedanjiku, ki ga zlasti Ravnikar rabi bolj slovansko, tako da ga pogosteje zapiše v časovnih in pogojnih odvisnikih, kot je to značilno za gorenjske pisce. Ponovno se poveča pogostnost empiričnega (gnomičnega) sedanjika in zmanjša pogostnost dovršnega sedanjika v pomenu pravega sedanjega časa. To stanje je v skladu z razvojem, ki je značilen za Čandka, torej za začetek 17. stoletja. Baročni pisci so tako razvrstitev zameglili iz stilističnih razlogov in povečali modalno rabo opisne oblike futura. V pogledu rabe namernega infinitiva pa Ravnikar ostaja bliže razvojnim smernicam gorenjskih piscev, kar toliko bolj preseneča, ker sicer pri njem arhaične oz. gorenjske futuralno-modalne sintagme niso pogoste.

Vse to dokazuje, da je bil v severni osrednjeslovenski narečni polovici (Gorenjski in Koroški) namerni, tudi historični infinitiv avtohtona glagolska prvina. V 19. stoletju ga je zadela delno puristična obsodba, da je germanizem, s tem izločenje iz knjižnega jezika oziroma preobrazba v opisne zveze *da bi* + dovršni sedanjik, in se po tem vzorcu nadalje ohranja. Pojav je skladen s splošno južnoslovansko težnjo, ki že nedoločniških zvez te vrste več ne prenese (npr. *ne morem priti – ne mogu da dođem*). Take infinitivne zveze niso bile značilne za pisatelje z dolenskega govornega območja, ki so sredi 19. stoletja

v knjigi izoblikovali v teh pogledih preurejeno knjižno normo, zato so same po sebi zamrle.

Navajam nekaj primerov značilne rabe namernega infinitiva iz Ravnikarjevih *Zgodb svētiga pisma za mlade ljudi* (1815–17):

Od vsih strani stíjkan, inu brez vupanja, zhovešhko pomózh dobiti, je sklenil se k' Bogu oberniti. (Ravnikar 1815–17: 7)

V' ferzi fim sklenil se k' Bogu oberniti. (Ravnikar 1815–17: 7)

Jifkal fim febe pred feboj sakriti, al ni bilo mogožhe, de bi ne bil fam febe vidil. (Ravnikar 1815–17: 52)

Ni mar vshe zhaf tvojo ferdito roko odtegniti? (Ravnikar 1815–17: 16)

Sobesedilne infinitivne zveze so pogoste tudi v Slomškovich pripovednih besedilih, ki sicer glede rabe futuralno-modalnega sistema ne kaže bistvenih preobrazb, le da pri njem besedni red določa posebno nizanje futuralnih slovničnih oblik, s pomožnikom ali brez pomožnika, kar je stilistično opazno.

Nadalje besedila nabožne vsebine niso pritegnjena v analizo, ker se v začetku 19. stoletja že razvija posvetna književnost. S tem pa vdira preko slovničarjev v normativno vodeni, v celoti prenovljeni knjižni leksikalni in skladenjski jezikovni sistem (Vodnik, Kopitar, Metelko, Murko, Janežič), ki je prejšnja stoletja slonel na pisni in ustni tradiciji in stilistiki cerkvenega jezika, živ sočani, požlahtnjeni osrednjeslovenski govorjeni jezik. Arhaične ali krajevno zaznamovane prvine se začnejo umikati bolj splošno slovenskim.

Že ob koncu 18. stoletja so pri Slovencih izpričani začetki posvetne književnosti. Prva poljudno-izobraževalna prozna besedila je pisal Marko Pohlin, tako prozo (in poezijo) je ustvarjal tudi Valentin Vodnik. Dialog, torej določen način govorjenega jezika, je izpričan v začetnih, Linhartovih dramatskih delih. Važno je poudariti, da so vsi ti ustvarjalci, ali iz Ljubljane, ali neposredne gorenjske narečne okolice, Urban Jarnik iz Koroške, jezikovno ustvarjalno dejavni. Za vse je značilen futuralno-modalni sistem, ki je izoblikovan, izpričan v besedilih 18. stoletja. Odvisno od ubesedenih vsebin prihajajo v tiskanih virih do izraza sopomenske oblike futura, ker so v danih vrstah jezikovno-literarnega ustvarjanja prisotne različne stilistične zahteve. Zanimanja vredne so tako najbolj tipične značilnosti rabe posameznikov, piscev vzgojno izobraževalnih besedil in posvetnega slovstva (pripovedi).

V tej skupini ustvarjalcev izstopa predvsem Mako Pohlin, ki se je glede prenavljanja knjižne osnove postavil na radikalno sinhrono stališče, kar se ob upoštevanju jezikovne tradicije njegovih sodobnikov, zlasti jezuitov (npr. tudi Gutsmana na Koroškem), ni moglo uveljaviti. Pohlin se je oprl na predmestni, šempeterski govor Ljubljane. Kaj v pogledu rabe futuralno-modalnega sistema posebej označuje Pohlina v njegovem obsežnem, prevodnem, deloma samostojno preoblikovanem delu *Kmetam za potrebo inu pomoč* (1789)? Kar zadeva obliko futura (tudi vse tipe opisnega imenskega izražanja), ji samo kot

stilistična varianta konkurira modalna sintagma *hočem* + infinitiv, ki je zelo pogosta; tudi v odvisnih stavkih, če izražajo futur v preteklosti. V teh položajih bi po sodobni knjižni normi sintagmo nadomestili z dovršnim sedanjikom, ali z opisno slovnično obliko futura (*jaz bom, jaz bi*). Sintagma *hočem* + infinitiv izraža tudi voluntativni pomen:

*So se faftopili, de ozhe usak svojo fheno k'temu permorati, nameft toku natakmeno napra-
vo na ogled nofiti, njuh platnene, inu meflanašte gvante, inu preperty njuh, poprejšne
prafnezhne avbe, inu od njuh spredene na pol vovnate zojge fupet naprejpotegniti, inu
prihodno nedelo toku oblezhene v' zirku poslati. (Pohlin 1789: 162)*

*Ona je tudi svojemu mofhu obetala, de otshe njemu rada zhasi kak frakelz fhganja
daniü pernefti, le v'fhgayo be naimel vezh pojti. (Pohlin 1789: 137)*

*Sedej je she zajt. Jeft ozhem fturiti, kar bo mozh, vam fupet v' vasi k'poshtenju poma-
gati. (Pohlin 1789: 136)*

Pri Pohlinu je tudi dovolj visoka pogostnost sintagme *imam* + infinitiv (tudi *moram* + infinitiv) v pomenu 'nujnost izvršitve', ki dokazuje, da je v mestnem jeziku Ljubljane in tudi v gorenjskem narečnem jezikovnem zaledju (Kranj), bila v splošni rabi.

Dovršni sedanjik v pomenu futura pri Pohlinu ni pogost. Pedagoška vsebina z gospodarskimi nasveti se osredinja na brezčasnost izražanja. V kolikor je izpričan, ga določa sobesedilno, tudi dialog. Izraža t. i. prospektivno, neposredno prihodnost, npr.:

*Inu jeft se bojim, vi pridete meni zel iz uma, zhe bofte fmirej taku naprej pyl. (Pohlin
1789: 136)*

Korajfho, Korajfho Jochen! De pokashete, de ste mofh fa tu. (Pohlin 1789: 137)

Valentin Vodnik v svoji vzgojno-izobraževalni pripovedni prozi, pri gospodarskih nasvetih, ki imajo brezčasno pomensko veljavo, v nasprotju s Pohlinom uporablja opisno obliko futura. Ali je tako razvrstitev naklonskih zvez in opisnih futuralnih oblik mogoče pripisati nemški predlogi?

Izkustveni, tudi brezčasni sedanjik, je pri Pohlinu večinoma izražen medialno. Iz primerov je razvidno, kako važno izhodišče za razvrstitev časovnih zaporedij je velelnik. Dejstvo same izvršitve je izraženo medialno (dovršni sedanjik + *se*), izpričane pa so tudi nekatere besedne naklonske zveze:

*Je krop fadofti urozh, tok se pepel vonufame, ter se, kar se prov sdy, fhganja notri uley,
inu fe fturi, koker je blu odspredej povedanu. Zhe fe kimmel vfame, tok je fdravfhe kruh,
inu tolkajn nenapejna. (Pohlin 1789: 69)*

*Pezh se nasme premozhnu fakuriti, szer doby kruh prenaglu eno terdo skorijo, mokrote
fadofti naskady, temuzh se ufede. Kedur pak kávaftu fhitu fa peko ufeti more, ta ufami
eno peft zhifju presejaniga pepela, ter njega v'eno parteno zulezo faveshi, ter njo v' ta
fa qvasenje perpravlen kropez utakni. Je krop fadofti urozh, tok se pepel vonufame, szer
se, kar se prov sdy fhganja notry uley, inu fe fturi, koker je blu odspredej povedanu.
(Pohlin 1789: 69)*

Pohlinovo jezikovno gradivo kaže še na dve značilnosti. Zelo razširjena je raba sobesedilnih nedoločniških zvez, npr. pogosta sintagma *znam* + infinitiv. Pomenja možnost izvršitve in je značilna je tudi za Vodnika in Linhartarja:

Kaku se fná ferdirbanu fhitu popraveti, inu fdrav kruh is njega pezhi. (Pohlin 1789: 68)

Ta drug mikel je, de se fnajo use sorte take perkuhe posushiti, koker sadje, saj taku delajo fhe kmetji po enehkatireh krajeh. (Pohlin 1789: 77)

Je pak ta reszeplena terta toku debela, de se fnata dva ozzepa notriutakniti, tok je she bulshi. (Pohlin 1789: 123)

Druge, pogoste nedoločniške zveze pri Pohlinu so še *menim* + infinitiv, ki izraža domnevo, *smem* + infinitiv, *utegnem* + infinitiv, ki izražata dopustnost; pogosti so tudi namerni, ukazovalni, prepovedni in ekspresivni infinitivi. Njihove pomene razberemo iz sobesedila:

[...] *flafti klobase se nasmejo pufiti, de preftare ali fhavtove ne ratajo.* (Pohlin 1789: 102)

Kader se tu perrajma, inu je enu uwogu deklé pridnu, prov vèdnu inu pametnu, utegne lohka en bulshe fakon poštati, koker ke be dveh veliku premoshenje na en kup skupej prishlu; serza pak, inu misle be potem koker pes, inu mazhka si na spruti bla. (Pohlin 1789: 177)

Infinitiv izraža tudi sicer različne pomenske funkcije in vse kaže, da to rabo usmerja bodisi jezikovna predloga, ali pa se je taka pogostnost infinitiva vzdrževala na dvojezičnem jezikovnem območju (Gorenjska, Koroška):

Satega volo je menj drev fhgati potrebuvala. (Pohlin 1789: 142)

Sploh kje govoriti, je is fhganim vinam lih tu, kar is usemi darmy Boshjemi. (Pohlin 1789: 141)

Tudi je en Jud jedernu perlejtet, fa kosho glihati, inu en par rëparjev fravn perdobiti. (Pohlin 1789: 108)

Ta kunft obtojy v' tem: use lukne fashyti, doklej so she majhne. (Pohlin 1789: 165)

Valentin Vodnik v svoji poučni prozi, npr. v *Veliki* (1795–97) in *Mali Prati-ki* (1798–1806), izpričuje ustaljeni, pisni gorenjski futuralo-modalni sistem. Njegovo jezikovno gradivo futuralno-modalnih oblik sem izpisala iz njegovih *Izbranih spisov* (Wiesthaler 1890). V besedilih z gospodarskimi nasveti je zanj značilna predvsem pogosta raba dovršne opisne oblike futura, ki je v sodobni knjižnem jeziku zamenljiva z dovršnim sedanjikom, nedovršna opisna oblika futura in že ustaljene imenske sintagme pa so v širšem brezčasnem sobesedilu smiselno razumljivo razvrščene. Tako rabo je mogoče ozančiti kot futurum v brezčasnosti, ker se na podlagi sobesedila razlikuje od stvarnega futuralnega pomena, tj. od prave prihodnosti.

Kadar bodo pijavke vodo skalile, je znamine, de tu nar manj v'dveh dnëh daž pride. (Vodnik /iz Wiesthaler 1890/: 11)

Kader miši globoku kóplejo, inu si veliku za zimo jěsti v' njo naneso, bode ena ojstra dolga zima prišla. (Vodnik /iz Wiesthaler 1890/: 12)

Tudi v položaju za velelnikom je pogost opisni (brezčasni) futur:

Vsami eno pęst soli, raztopi jo v'mlačni vodi, inu tako slano vodo vli v'pino, se bode zdajci zmedlu. (Vodnik /iz Wiesthaler 1890/: 26)

Kokuši na gorkim darži, bodo pred nesle. (Vodnik /iz Wiesthaler 1890/: 24)

Čebulovu inu korenjevu sejme v'gnojenci namoči, pręjden ga seješ, bode lepši pognalu. (Vodnik /iz Wiesthaler 1890/: 20)

Opisna oblika fututra se v Vodnikovih praktičnih gospodarskih nasvetih uveljavlja celo v namernih odvisnikih, kjer je sicer v gorenjski knjižni varianti najbolj obstojen dovršni sedanjik. Tudi v tak sintaktični položaj je izpričan vdor dovršne opisne oblike futura. Nedovršna opisna oblika futura je seveda upravičena, sicer bi nasvet veljal samo za sedanjost.

Tako so razumljivi dani nasveti:

Na vertih korenje, špinačo vsej, de boš na pomlad za kuho imel. (Vodnik /iz Wiesthaler 1890/: 23)

Vinskih tert pirje obęraj, de bo grozdje ložej zorilu, pa vender ne preveč, ker pirje tudi k' zorenju pomaga inu v'suši grozdji sok daje. (Vodnik /iz Wiesthaler 1890/: 23)

Toplota inu dim tih ognjov brani (3. os. ednine), de en velik prostor okoli ne bo slana padla. (Vodnik /iz Wiesthaler 1890/: 23)

Taka raba je značilna tudi za brezčasni, pogojni futur:

V'enimu loncu vręle vode se od zgoraj voda v drobnimu dimu ven kadi, aku pak na ta lonc z eno pocineno sklędo povęzneš, se bo na njej rosza nabrala. (Vodnik /iz Wiesthaler 1890/: 16)

Ako dim iz dimnika negre, ampak po kuhini nastopa, bode dež, ali vsaj vętęr. (Vodnik /iz Wiesthaler 1890/: 13)

Kader so glave visokeh gora čiste, bo lepo; če se pak od njih kadi, bode deževno vreme. (Vodnik /iz Wiesthaler 1890/: 13)

Med pomenskimi vlogami dovršnega sedanjika, ki so pri Vodniku izpričane, je futuralni pomen sobesedilno prepoznaven. V gospodarskih nasvetih je seveda najpogostejši izkustveni (empirični) ali brezčasni (gnomični) sedanjik v položaju za velelnikom, v časovnih in pogojnih odvisnikih in seveda v glavnih stavkih, ki izražajo definicije ali splošne ugotovitve. Močno pa se je v Vodnikovih Novicah razširila, uveljavila raba dovršnega sedanjika za izražanje preteklih dogodkov. Pripominjam, da ne gre za pravi historični sedanjik, marveč za razširjeno rabo sedanjika (obeh glagolskih vidov) na mestu opisane oblike preteklega časa. Ta način rabe dovršnega sedanjika se je kot zapisni sedanjik od Vodnika dalje, kjer je prvič tako pogost, zelo širil v slabih prevodih iz

nemščine. Kasneje je pogost še v Bleiweisovih *Novicah* vse do 90-ih let 19. stoletja, posebej v dopisih iz obmejnih dvojezičnih področjih.

Pri Valentinu Vodniku se zdi ta raba delno upravičena, ker je vsebina vsaj s sodobnega zornega kota zabavna, v tistih resnih, vojnih časih (Napoleonove vojne) pa je nedvomno njihov namen, kar najbolj kratko obvestiti bralca o tekočih dogodkih. Sedanjiška dovršna oblika postaja tipična za časopisno poročanje, vendar sodobna knjižna norma takega njenega razmaha ne dopušča. Porušila je namreč razvrstitev opisnega preteklika, zgodovinskega in brezčasnega sedanjika. Ustvarja se zanimivo sorazmerje oblik, ki je pri nekaterih gorenjskih, štajerskih in koroških piscih ovrednoteno kot neslovensko. Za izražanje prave preteklosti (z zgodovinskim sedanjikom) in prave sedanjosti (ne le efektivnega sedanjika, ki je v zgodovinskem razvoju izpričan pri obeh glagolskih vidih) prevladuje dovršni sedanjik, futur pa, z malimi izjemami, izražata dovršna in nedovršna opisna oblika futura, druge opisne nominalne zveze in naklonska zveza *hočem* + infinitiv. Taka preureditev izraznih možnosti v časovnem sistemu se ne sklada s stanjem v besedilih 16., 17. (celo 18. stoletja), v začetku 19. stoletja pa se je zelo uveljavila. Take sočasne rešitve so v časovnem sistemu z dokaj ustaljeno razvrstitvijo slovničnih oblik in naklonskih zvez morale privedi do spornega vrhunca, ki je odločilno vplival na preureditev razvrstitve teh možnosti futuralno-modalnega sistema oz. na ustalitev sodobne knjižne norme.

Ponazoritev tovrstne rabe sicer ni v neposredni zvezi s futuralno slovnično obliko, a ker zadeva celotno preureditev sedanjika v časovnem sistemu, je zanimiva, celo nujna. V Vodnikovem noviškem sporočanju je izpričan predvsem zapisni sedanjik. Zanj je značilno, da si podreja tudi naklonske nedoločniške zveze, ki so deloma že izražene sedanjiško:

Tihi petek 31. sušca zjutrej ob osmih perjezdi en francoski avtman z 40 huzarmi, pernese oznanilo od Berardotta na Krajnce, kakor se bo bralo v'perhodnih novicah. Zapove, de se ima krajnsko inu nemško natisnit; pove, de so francozi že v'Celovcu inu grę spet na Verhniko nazaj. (Vodnik /iz Wiesthaler 1890/: 67)

Pisma iz notranje strane pišejo, de so francozi Idrio obiskali. Je namerč peršlo 600 francozov in en general z njim po hribih nad Idrio. Iderčani pošljejo dva gospoda njim naprut; francozi gredô v'mesto, zapišejo, kaj je cinobra inu srebra napravleniga, postavijo roko nanj, de je njih; vkažejo pridno delat, in per miru biti. Jęsti inu piti so otlı plačat; al Iderčani niso nič vžęti otlı. (Vodnik /iz Wiesthaler 1890/: 62)

Tiho nedelo 2. mal Travnna dojde še veliko več kojnikov, zlasti pešcov; vzamejo kvratier na lodtovži, inu po hišah; pustę oklicat, de 1) tobak v'opaldi njim sliši, 2) de se imajo vse cesarske reči njim razodęti, inu izročiti, 3) de nobeden nesmę svojih kojn prodati, temuč domu vzeti, če so šli kam na ptuje. General Murat hodi cel dan k'nogam okol, inu sam vse ogleduje. Pruti Savi peļejo nekaj štukov. Officirji sami svoj kruh in sęno za konje nosio. Savski most so spet popravili. Zvečer pozno pride divizijski general Bernardotte vzame kvarter v'skofji, inu večerja ob enajstih po noči z'več drugimi oficirmi. (Vodnik /iz Wiesthaler 1890/: 67)

Tako široko rabo sedanjika (zapisni, zgodovinski in pravi sedanjik) namesto opisnega preteklika sta ob koncu 19. stoletja kritizirala Stanislav Škrabec in

Viktor Bežkove. Iz knjižne norme so jo izločili kot germanizem, a jezikovno gradivo jo vse do konca 19. stoletja potrjuje. V zvezi z drugimi pomenskimi vprašanji rabe dovršnega sedanjika jo je celo Rajko Perušek (1910) ponovno odklonil.

Slovenski pripovedniki 19. stoletja vsi rabijo zgodovinski sedanjik in sobesedilno dovršni sedanjik kot futur. Tudi v tem pogledu se zdi, da gre za gramatični paralelizem, ker je zgodovinski sedanjik tudi sobesedilno določen. Odnos opisne oblike preteklika in zgodovinskega sedanjika je potrebno še podrobneje raziskati

Vodnikov futuralno-modalni sistem označujejo vse znane značilnosti go-rejske knjižne različice. Šibko je zastopan futurni pomen naklonske sintagme *imam* + infinitiv, približno izenačena je pojavitev sopomenskih nedoločniških sintagm *imam* + infinitiv, *morem* + infinitiv v pomen 'nujnost izvršitve', namerni infinitiv ter druge posamične infinitivne imenske zveze. Delno se tak futuralno-modalni sistem vzdržuje še v povesti Janeza Ciglerja, v Bleiweisovih *Novicah*, ki pa po 60-ih letih vse bolj izgubljajo krajsko jezikovno podobo. Pod vplivom novih jezikovnih in političnih idej (uvedba novih oblik) se preobražajo v enotnejšo splošno slovensko sporazumevalno jezikovno občilo. Vendar vse obravnavane možnosti, ustaljene pri gorenjskih piscih, v različnih vsebinskih besedilnih vrstah životarijo vse do konca 19. stoletja, ko se nekatere pologoma umiknejo prvinam oz. oblikam futuralno-modalnega sistema, kot so ga v pripovednih delih utrdili najboljši slovenski dolenski pripovedniki 19. stoletja.

Pred obravnavanjem slovenskega samostojnega pripovedništva se je potrebno ustaviti še pri Antonu Tomažu Linhartu, ki je v svojih dramskih delih prvi načrtno oblikoval slovenski govorni dialog. Kakšne možnosti dopušča oz. predvideva ta neposredni govorni način ob sporočilnosti stvarnega dogajalnega okolja oz. prostora (sporočilnost je značilna tudi za predmetni svet!)? Kako je v dialogih prisoten futuralno-modalni sistem? Analiza jezikovnega gradiva je pokazala, da dialog ne vpliva na spremembo gramatičnega futuralno-modalnega sistema, pač pa je zanj tipična ekspresivna raba izraznih možnosti ter zelo ekonomičen, v sobesedilu pogojen njihov izbor, tako za izražanje sedanjega, preteklega kot tudi prihodnjega časa. Značilnosti za izražanje prihodnosti in naklonskosti, ki se v Linhartovih dialogih udeležujejo, so v skladu s knjižno-gorenjskim tipom razvoja, dialog pa posebej dokazuje, da je bil tak sistem rabe pogovoren, torej sinhroničen. V dialogu se sobesednika opredeljujeta do preteklega ali prihodnjega glagolskega dogajanja s stališča sedanjega časovnega trenutka in temu je podrejena raba tako časovnih kot naklonskih oblik. Zato se razvrstitev omenjenih možnosti razlikuje od jezika, ki v pripovedih praviloma opisuje spremljajoče okoliščine dogajanja. V slovenščini je odločitev za izbor gramatične oblike pogojena v bližnjem ali oddaljenem sobesedilu, odvisno od vsebine, pa tudi od bolj ali manj ekspresivnega opisovanja dogajanja. Možnost izbora je tako utemeljena v besedilu in sobesedilu. Za Linhartov dialog je pogosto značilna ekspresivno izražena opisna oblika futura:

Kaj jo boš zdej več jezil? (Linhart 1789–1790: 22)

Kaj se bodo branili? (Linhart 1789–1790: 22)

Obe sporočili se nanašata na sedanjost; drugi primer pravzaprav izraža vljudnostno frazo, ki se še dolgo ohranja, npr. tudi pri Ciglerju:

Kaj bodo ukasali gnadlivi barov, vprašha Paule ponishno. (Cigler 1836: 38)

Futuralna oblika tako lahko izraža v sobesedilu tudi primerno distanco med nadrejeno in podrejeno osebo:

Jest bom še en malu dušo pervezal, če ne bodo zamerili. (Linhart 1789–1790: 20)

Eno reč bom pohlevnu prosil: de me per mojmu imenu, ne bodo klicali, kader bo kdo zraven. (Linhart 1789–1790: 17)

Zakaj bom kej drugiga pravila? (Linhart 1789–1790: 108)

Ne bom tajila; bojim se zanj; njegove lejta so nevarne. (Linhart 1789–1790: 52)

V danih dveh primerih futuralna oblika izraža pravzaprav namero v sedanjosti. Prenos v sodobni knjižni jezik bi v danem sobesedilu zahteval opisno naklonsko zvezo *bi* + particip (*bi* pohlevno prosil).

Taka in podobna raba opisnih futuralnih oblik v modalnem pomenu je značilna tudi za dialoge pripovednih besedil 19. stoletja. Izpričana je v sodobni knjižni normi, povzeta pa je po pogovornem jeziku. Slikovit je primer, v katerem zasledimo opisno obliko futura v ekspresivni vlogi brezčasnega sedanjika, ki bi bil s stališča sodobne knjižne norme bolj upravičen (*če* + sedanjik). Matiček takole označuje sodniško osebje:

Kader bo dober s'tako, al kader mo boš kaj pernesil, postavim, enu tele ali kaj takega, bo toku perluden inu ponižen; tijstikrat bo tudi tebi jezik tekel, koker de bi ga bil namazal. Kadar boš pa kakšno prepirengo al zdražbo imel, bo vse drugači; on te bo sukal, on bo zvijal, de ti bo beseda v ustih oterpnila. (Linhart 1789–1790: 25)

Opisna oblika futura v Linhartovih dialogih izraža tudi različne modalne pomenke odenke, kot so ukaz, želja, namera, omiljeno prepoved. Uveljavila se je v vljudnostnih frazah (vikanje, onikanje). Spoštovanje do osebe, ki pripada višjemu družbenemu sloju (čas fevdalizma), ni izraženo le z množinsko obliko zaimka, marveč je tudi z gramatično opisno obliko futura, ki je v dialogu tako znak tedanje družbene distance. Več takih primerov imajo tudi Cigler v povesti *Sreča v nesreči* (1836), pripovedi v *Slovenskem Glasniku* (1858–68) in vsi slovenski klasiki:

Kdo nam bo kaj dal, kdo nam bo kaj pomagal? (Cigler 1836: 12)

Kam, fe bom sdej djala fama s' fantizhama. (Cigler 1836: 9)

Bofh pa shé fpet kaj neumniga naredil, kakor vzhery. (Cigler 1836: 23)

Protialkoholno-vzgojna, domnevno Slomškova knjižica *Čujte, čujte, kaj žganje dela* (1847) in povesti v Slovenskem Glasniku *Žganopivec, sebi ino svojim zapravlja, kako bo pa skerben, drugim kaj perpraviti?* (Slovenski Glasnik 1858)

Kaj boš tolkajn žalovala čez to, jo potolaži vmes moja žena. (Slomšek 1847: 29)

Pa sej hvala Bogu že precej dolgo ljubi mir v deželi imamo, kaj bomo vojsko dolžili? (Slomšek 1847: 25)

Pa kaj ti bom, dragi bravec! Krasa opisoval, saj si gotovo, če ga še sam vidil nisi, mnogo bral o njem in slišal. (Slovenski Glasnik 1858: 11)

Kdo ne bo s pevcam tacih glasov sočutno tožil, zdihoval, molil ali pa v radosti se topil, saj so glasovi, kakoršne mu je mati že precej na njegovi zibeli pevala. (Slovenski Glasnik 1858: 115)

Mešiček, kaj pa ti na to praviš? »Kaj bom rekel?«

Pedeset let ga že srkam od svojega dvajsetega leta. (Slovenski Glasnik 1858: 97)

Zanimivi so tudi primeri, ko v sobesedilu izraža futur tudi pomožnik sedanjega časa:

Jutri je shod na Kumu. Še nikoli nisem bil na tej gori in pred ko ne, popihal jo bom na dolensko stran, Se vé, da greš ti z menoj! (Slovenski Glasnik 1858: 61)

V Slovenskem Glasniku so besedila, kjer je opisna oblika futura ekspresivno rabljena z ozirom na preteklost:

Primem ga za ramo in pravim: »Ne boš se z mesta premeknil, dokler ne boš prisegel in zarotil se, da te ne bo nikdar več v vasi pri njej videti. (Slovenski Glasnik 1858: 84)

Razlikovati je potrebno dva tipa ekspresivnosti opisne oblike futura. Navedeni primeri izražajo večinoma modalne pomenske odtenke, ki dejansko izražajo stanje ali dogajanje v sedanjosti. Obstaja pa še drugi tip ekspresivnega opisnega futura, kjer je prihodnost gramatično posebej poudarjena, podčrtana, čeprav bi v istem položaju to vlogo lahko izražal dovršni sedanjik. V danih primerih ne gre za prehod v modalno pomensko kategorijo, marveč za poudarjeno gotovost izvršitve v prihodnosti. Tak primer ekspresivno izraženege futura je izpričan v dolgem, grozilnem samogovoru Levstikovega Martina Krpana:

Tako blago res ni siromak; ali kaj pomaga! Prodati ne smem, z Dunaja na Vrh pa tudi ne kaže prenašati! Pa jaz bom drugo naredil, kakor se nikomur ne zdi! Deske si bom znesel na dvorišče, in ako jih bo premalo, potlej bo pa drevje zapelo. Vse bom posekal, kar mi bo prišlo pod sekiro, bodi si lipa ali lipec, hudolesovina ali dobroletovina, nad kamnito ali nad leseno mizo in tako dolgo bom ležal, dokler bo sod moker, pa dokler bom imel kaj prigrizniti. Ampak to vam pravim: samo še enkrat naj pride Brdavs na Dunaj. (Levstik 1858: 134–135)

Tako ekspresivno izraženi primeri modalnega slovniškega futura so značilni tudi za Jurčičev in Stritarjev dialog, v kolikor se v njunih pripovedih pojavlja:

Dali so mi gospod, da bom zver tiral Peharčku nazaj, He! (Jurčič 1866: 32)

Zdaj ti bom pa povedal, najprvo to, kar si vprašal. (Jurčič 1866: 19)

Tudi neposredna prihodnost ali včasih posebej poudarjena prihodnost je v dialogu izražena opisno:

Bom zdej prišal, Oča. Bom le še pogledal, če so moji hlapci inu moje krščenice vže delapust naredile. (Linhart 1789–90: 15)

Pri Linhartu je zelo opazna in menim, da ekspresivno rabljena pasivno-medialna oblika dovršnega sedanjika, ki ponazarja neosebni, oblastniški ton. V še večji meri je izpričana v Bleiweisovih *Novicah*, ki razglašajo, svetujejo neko določilo, ukaz nasploh, ne da bi bil zapovedovalec znan. Pasivno-medialna oblika izraža nujnost ali dejstvo izvršitve v prihodnosti, sedanosti ali brezčasnosti. Tak medialni pasiv se v Linhartovem dialogu pojavlja v sobesedilu, ko grof narekuje sodnim osebam svoje odločitve. Sam se za medialno obliko lepo skrije:

De se ti réči v kratkem en konc sturí, se Juri Kopriva narpervič v žold da; ti drugi otroci si bodo vže po sveti kruha iskali. (Linhart 1789–90: 90)

Ta tožba se en drugi dan naprej vzame. Otokom se jesti dá inu nej potler damù gredo. (Linhart 1789–90: 90)

Bleiweisove *Novice* izražajo tak pasivni futur tudi z medialno opisno obliko futura, ker navodila in ukazi niso vezani na neposreden način izražanja, ki je značilen za dialog, pač pa je s tem mišljena daljna in realna prihodnost. Navajam nekaj zanimivih primerov iz časopisnega jezika, kjer se je tak način izražanja v 19. stoletju naravnost razbohotil. Josip Stritar ga je izvrstno posnel v satiri *Triglavan s Posavja* (1870), ki je pisana v navideznem jezikovnem stilu *Novic*. Stritar je spretno kopiral in kombiniral nekatere noviške jezikovne posebnosti, jih kopicil in s tem dosegel komičnost sporočila. Obenem je s tako rabo dokazal, da tak način izražanja v živem, sočasnem govorjenem jeziku ni običajen. Pri Jurčiču je izpričan v primerih, ko gre za prave osebno-povratne glagole, tj. za trpno ali tvorno glagolsko dejanje, ki je iz določenih razlogov izraženo bodisi neosebno-medialno, ali včasih tudi pasivno.

Bleiweisove *Kmetijske in rokodelske novice* (od l. 1843 dalje) pravzaprav zelo rušijo prvotno razvrstitev medialno-pasivnega futura, ki tudi sicer v predhodnem razvoju, razen pri Števanu Küzmiču, ne kaže pomensko določene, ustaljene, trajne povratnosti. Ta možnost je vsekakor pogostejša pri štajerskih piscih, pri Celjanu Haslu, Slomšku in Dajniku, v kolikor gre za dogajanja v brezčasnosti, izražene z dovršnim sedanjikom in povratno členico *se*. V *Novicah* pa je medialno-pasivni futur izražen opisno, ob ustreznem sobesedilu seveda z dovršnim sedanjikom, ki se v tem položaju dobro drži. Po vzhodnoslovenskem v zoru, kjer je pomen dovršnega sedanjika + *se* pasiven ob obstoječih trajno povratnih glagolih (*jočem se, zdi se, umivam se, umivam posodo*) ustaljen, prihaja v *Novicah* do dvoumne rabe.

Kmetijfke in rokodelfke v Slovenskim natifnene bukve (knjige) bodo svefto pregledane in njih vrednost poshteno povdarjena. Vfe vikfhi poftave in povelja kmetijftvo in rokodelftvo sadevajozhe, tudi osnanila v teh rezheh bodo tukej rasglafhene. (Novice 1843: 1)

Tudi kralj je fvoje dopadenje nad tém pokasal in fklenili fo v Berlinu prajerijo sa mufter napraviti, v kateri fe bo pir sgol is krompirja kahal. (Novice 1843: 8) (pir bodo kuhali, bo kuhan)

S vefeljem bodemo vfe v teh novizah na snanje dali in tako storili, de fe bó v téh listih vfe bralo, kar kmetiftvo in obertnoft teh deshel utizhe. (Novice 1843: 13)

Žandarji se bojo v naši deželi zlo pomnožili, ker vse službe, ki so jih sedaj opravljali domači pandurji, se bojo spet izročile žendarjem. (Novice 1843: 64)

Ta mesec se bode tudi naša čitalnica odprla, in bodo imeli v dvorani gospoda Devetaka tukaj »besedo«. (Novice 1843: 62)

Ekspresivni ali brezčasni pomen izraža tudi povratna modalno-pasivna zveza z dovršnim sedanjikom:

Kupci, ki želijo kupiti, se s tem oglasom v Lužnico povabijo in se jim naznani, da mo-rajo po nizki ceni v gradu prilično posodo za odpeljavo vina dobiti. (Novice 1843: 65)

Tudi Slovenski Glasnik pozna tak načinm izražanja predvsem v svojih uredniških oglasih:

Cena, napovemo, bo za naročnike 1 gld. N, d. Denar se bo prejemal, kadar se bojo napevi razpošiljali, na pošti s prevzetjem, ali pa kakor mi kdo v svojem naročilnem listu naznani. Na 10 naročenih zvezkov se bo poslal nabiravcom 1 zvezek po verhu. (Slovenski Glasnik 1858: 116)

Jurčič rabi to možnost skladno z govorjenim jezikom, označuje pa v njegovem primeru pravo brezosebno povratnost, ki je omejena večinoma na najbolj tipične, pogovorne dovršne glagole:

Moja stara zdaj v bobu korenje pleve – bode že vrgla zvečer kaj čez ponev, da se bo dalo ugrizniti. (Jurčič 1866: 5)

Pa bom že na otavi tako mehko postlal, če je božja volja, da se bo ležalo za silo. (Jurčič 1866: 5)

Prav gladka kapljica se bo učistila iz letošnjmega vinčeka. (Jurčič 1866: 4)

Stritar v *Triglavanu iz Posavja* rabi to medialno zvezo tudi z obrnjenim besednim redom povratne členice *se*, seveda stilistično ekspresivno. Z njo karikira izražanje *Novic*:

Kako lepo npr. bode se bralo v »Drobtinica«: »Gospodična Milica Zapčeva je tudi ta večer, kakor po navadi, zvonec nosila.« (Dobro, dobro! Še boljši bi pa bil »borovž«). (Stritar 1870: 278)

Spisi se bodo naznanjali in pretresovali v »Drobtinica«, samo po sebi pak se umeje, da se bodo samo hvalili, vse hvalili. (Stritar 1870: 277)

Da se pa naše pretresovanje svétu ne bude zdelo poveršno, pristransko, smé se tu pa tam omeniti kak tiskaren pogrešek. (Stritar 1870: 277)

Zvrstno jezikovni razvoj, ki se je začel oblikovati ob koncu 18. stoletja v časnikarskih, poljudno in nabožno izobraževalnih, razlagalnih besedilih, v stvarno življenje posnemajočih pripovedih in pesniških vsebinah, je razkril zakonitosti rabe futuralnih oblik in modalnih nedoločniških zvez glede na dejansko govorno stanje. Zastarele, za pisni jezik tako značilne stalne in poljubne večpomenske nedoločniške zveze (*imam* + infinitiv, *hočem* + infinitiv, *znam* + infinitiv) se iz jezika, vse bolj oprtega na živi govor, umikajo iz sistema (*ima biti* = *mora biti*, *je dobiti* = *se dobi* itd.). S slovniškega vidika pa se skrbno, od Kopitarjeve slovnice dalje (1809), vedno ostreje zastavlja vprašanje o njihovi izvornosti ali kalkiranosti iz nemščine.

Glagolska oblika, ki v dialogih od Linharta dalje tudi pri pripovednikih 19. stoletja izkazuje največ zanimivosti, je dovršni sedanjik s svojimi pomeni. Že v 18. stoletju se kaže razlika njegovih pomenskih vlog tako med gorenjsko preoblikovano knjižno različico, predhodno dolensko-notranjsko podobo jezika, in Küzmičevim vzhodnoslovenskim knjižnim sistemom Prekmurja. Različna razvrstitev in pogostnost pomenskih odtenkov dovršnega sedanjika je v 19. stoletju izzvala med ljubitelji jezika in slovničarji dolgotrajno polemiziranje, in vsa jezikoslovna prizadevanja do konca 19. stoletja teh zapletenih vprašanj v jezikovni praksi niso uspela rešiti.

Šele po podrobni razčlembi pomenskih vlog dovršnega sedanjika v slovenščini so Ivan Navratil, Franc Miklošič, Viktor Bežek, zlasti pa Stanislav Škrabec rabo v sočasnem knjižnem jeziku ustrezno normirali in to se je nadalje utrdilo. Zavrnilo so razvrstitve dovršnega sedanjika, ki je značilna za pisce gorenjske knjižne različice 18. stoletja, odklonili so vidsko-časovni sistem obrobni slovenskih pokrajin (deloma Primorske in Prekmurja), v knjižni normi pa so ob opisnem dovršnem prihodnjiku uveljavili sobesedilno pogojeni futuralni pomen dovršnega sedanjika, ki je nedvomno značilen za osrednjeslovenski govorni prostor. Razvrstitev dovršnega sedanjika, značilna za gorenjske in koroške pisce, je bila kot germanizem, zavrjnena.

Strokovno izobražene jezikoslovce v danih razmerah 19. stoletja je najbolj vznemirjalo vseslovensko načelo normiranja ljubiteljev jezika, ki je bilo prisotno na jezikovno ogroženem, severnem in zahodnem jezikovnem obrobju spričo neprestanega govornega stika z nemškim in italijanskim jezikom (Celovec z Matijem Majarjem Ziljskim, Trst–Gorica z večjim številom domoljubov, sodelavcev tržaškega časopisa *Edinost* in goriške *Soče*, *Primorca*). Tipičen primer mešanja jezikoslovnih spoznanj o dani jezikovni resničnosti z obrambno in domišljijško politično idejo o jezikovnem zblíževanju s sorodnimi slovanskimi jeziki!

Jezikoslovci so se zavedali, da je edino ustrezno v knjižnem jeziku normirati izvirno prepoznani, dividialni slovenski jezikovni razvoj futuralnih in naklonskih oblik, značilen za predhodno knjižno tradicijo osrednjeslovenskega

prostora in govorno rabo, potrjeno predvsem južno od Ljubljane, na Dolenjskem, Notranjskem in deloma v štajersko-savinjskem prostoru. V ljudski, ne mestni govorici. Kljub temu se v pripovednih besedilih skozi vse 19. stoletje uveljavljata še oba tipa razvrstitve dovršnega sedanjika. Ob tem se je treba zamisliti nad trdoživostjo drugorazredne knjižne pismenosti, ki glede obravnavanih vprašanj izkazuje vse kritiki podvržene značilnosti, in vrhunsko ustvarjalno jezikovno ubeseditev predvsem pripovednikov – Dolenjcev, ki izkazujejo takšno razvrstitev dovršnega sedanjika, kot je značilen za sodobno knjižno normo.

Dovršni sedanjik je v dialogih zelo pogost. Njegove pomenske vloge so sobesedilne pa tudi ekspresivne. Vse to se odraža že v Linhartovem jezikovnem gradivu in gradivu kasnejših slovenskih pisateljev, pripovednikov, ki so glede dovršnega sedanjika (razen efektivnega sedanjika), uveljavili drugačno razvrstitev.

Vrnimo se še k Linhartu, da pojasnimo vse pomenske vloge dovršnega sedanjika. Doslej je bilo pravzaprav govora le o pritegnitvi govornih sedanjiskih oblik v dialog, ne pa o v vseh njegovih pomenskih pojavitvah. Pomenska vloga dovršnega sedanjika je pri Linhartu izrazito sobesedilna. Najpogosteje izraža neposredno prihodnost. V dialogih pa se njegova pomenska vloga futura meša z modalnimi pomenskimi odtenki (pripravljenost, možnost, domneva, namera), le zgodovinski sedanjik v dialogih ni potrjen. Za Linharta je najznačilnejša raba dovršnega sedanjika v vlogi pravega sedanjika. Vsa gonja jezikoslovcev je bila usmerjena prav proti njej, pa tudi dovršnega sedanjika v pomenu pravega preteklega časa, ne pa historičnega sedanjika, ki v dialogih ni izpričan. Njuno rabo je pravzaprav težko točno določiti, ker je živahno podajanje preteklih dogodkov tudi nekaj zelo subjektivnega, je torej stilistično pogojeno. Pri Linhartu in drugih piscih je treba upoštevati ekspresivno rabo dovršnega sedanjika, ki je prepoznavna iz sobesedila. Značilnosti, ki jih bom navedla kot Linhartove, se najdejo tudi v Ciglerjevi povesti *Sreča v nesreči* (1836), v drugorazrednih prevodih iz nemščine (izvzet je v tem pogledu Matevž Ravnikar), v Bleiweisovih *Novicah* in začetnih letnikih *Slovenskega Glasnika*.

Linhart uporablja dovršni sedanjik v dialogu s sobesedilom v futuralno-modalnih pomenih (možnost izvršitve, pripravljenost izvršitve):

Al jo plačaš, inu jo vzameš? Ubijem ga! (Linhart 1789–90: 66)

Nikar za božjo voljo! Ti se ubiješ! (Linhart 1789–90: 67)

Preden dalej gremo – al spoznaš ti tvoj reverz? (Linhart 1789–90: 92)

Držite ga, al ga ubijem! (Linhart 1789–90: 131)

Tok jo vzameš, nehvaležnik. Vzajem jo – za svojo mamko. (Linhart 1789–90: 95)

De bodo celo sami, grem jest tudi. (Linhart 1789–90: 40)

Če se pa zlažeš. De me prov zastopiš Nežka; če doli ne prideš, ne bo ženina! (Linhart 1789–90: 87)

Ta raba ne preseneča. V dialogih je skladna s sodobno knjižno normo, tako kot tudi raba efektivnega sedanjika, ki je v dialogu lahko pogosta:

Ampak jest vam povem, óče, mene bó smeh silil. (Linhart 1789–90: 14)

Jest ti svétujem, ja de boš molčal. (Linhart 1789–90: 23)

Za norca vam ne bomo! Oblubem, de ne. (Linhart 1789–90: 29)

Iz primerov je razvidno, da se v tej vlogi pojavlja praviloma dovršni sedanjik (redko nedovršnik), kot to izpričuje ves zgodovinski razvoj, razen pri Küzmiču, ki v tej vlogi uporablja le nedovršni sedanjik. Vendar se pri Linhartu, pa tudi v časopisju 19. stoletja (zlasti pri gorenjskih piscih) efektivni dovršni sedanjik pomensko razširja, izraža tudi pravi sedanjik. Razlika med njima ni več jasna, je pomensko zabrisana:

To je moja dolžnost na moje kolena se veržem inu spoznam, de sim pruti tebi en osel. (Linhart 1789–90: 119)

Vaša gnada tukej so dekelce, jim rožce pernesejo. (Linhart 1789–90: 100)

Vsi pridejo, jih slišite! (Linhart 1789–90: 100)

Toku majhna in vže se podaš na take službe. (Linhart 1789–90: 108)

Jest tebi prepovej odgovorit, Nežka. (Linhart 1789–90: 65)

Te vrste dovršni sedanjik v pomenu pravega sedanjika, ki izraža trajanje dejanja, je značilen tudi za Bleiweisove *Novice* (1843), *Slovenski Glasnik* (1862) in Janeza Ciglerja (1836):

Oforno in Ojftro prepovemo šégati v gobez ali v zhreva shivine, de jo trebi, s golo roko, ali pa dobro naj fi jo s majtjo namashe. (Novice 1843: 11)

Te novice pridejo vfako fredo na dveh zhetertnih listih v Ljubljani na fvitlobo. (Novice 1843: 9)

S hvaleshnoftjo se fhe marsikdo izmed rokodélcov nafhiga zhaftitiga barona Shige Zoisa fpomni. (Novice 1843: 3)

Mi ne vemo, ker pridemo pervikrat v te kraje. (Slovenski Glasnik 1862: 5)

Glej moj Gospod ti poshlje jedi dobre in sdrave bolniku, in vina. Tudi posteljo mehko, katero potrebujesh. (Cigler 1836: 30)

Ptujza fva is Dunaja prideva ali nama samorefh kaj od té zerkve povédati? (Cigler 1836: 31)

Povej, rezi tem moshem, de jih prav lepo sahvalim, ki fo mi pomagali in baron da vfakimu en tolar. (Cigler 1836: 19)

Pri dolenjskih pisateljih je taka nejasna raba dovršnega sedanjika izjemna. Še to je pravzaprav mogoče razumeti kot zapisni sedanjik, ki se je uveljavil v uradovalni jezikovni zvrsti. Vendar je že Luka Pintar, ki je za knjižni jezik dokazoval neupravičenost te rabe, trdil, da so ti glagoli po svoji pomenski

vlogi iterativi oziroma izražajo gnomično (brezčasno) pomensko vrednost (npr. *Sodnik obsodi krivca*). To pomensko vlogo dovršnega sedanjika je mogoče vskladiti z značilnostmi južnoslovanskega vidskega razvoja (Kopečný 1962). V slovenskem knjižnem jeziku se je uveljavila, čeprav sta Bežek in Škrabec dopuščala le efektivni sedanjik. V določeni jezikovni zvrsti, npr. v uradovalnem jeziku, je neizogibna. Take pomensko nejasne rabe dovršnega sedanjika pri najboljših pripovednikih 19. stoletja ni, pač pa je izpričana pri Dajniku in koroških piscih. Značilna je torej za severno slovensko dvojezično območje. Iz zgodovine in časopisja 19. stoletja vemo, kako so se vsi ti pisci vztrajno upirali germanizaciji, njene sledi pa so ostale zaznavne v njihovem pisanju.

Glede na tako vlogo dovršnega sedanjika tudi celoten futuralno-modalni sistem izkazuje drugačno razvrstitev danih možnosti, kar je posledica vpliva tujega jezikovnega sistema. Posebno značilna se zdi v tem pogledu raba dovršnega sedanjika, ki izraža vse pomenske odtenke za izražanje preteklega in sedanjega časa, sobesedilno omejen pa je predvsem v pomenu futura in v vlogi historičnega sedanjika, kjer pa dolensko-notranjski sistem knjižne različice 17. stoletja, sistem knjižne prekmurščine in tudi zahodni primorski govori izkazujejo njegovo pogostnost in tvornost; na teh področjih sta torej regularna.

Preostane še sistem naklonskih infinitivnih zvez, ki tudi sredi 19. stoletja v knjižnih besedilih izkazuje preobrazbo. Res ima arhaični sistem 16. stoletja v pisni gorenjski različici 18. stoletja še dodatno (ponovno) oporo, nadalje životari v časopisju vse do konca 18. oz. začetka 19. stoletja (npr. Fran Milčinski). Linhart v svojih dramah, Vodnik v pripovednih besedilih, nadalje Cigler v svoji povesti, celo Prešeren v svoji poeziji ter Bleiweisove *Novice* dokazujejo obstoj že znanih pomenskih vlog naklonskih zvez 18. stoletja.

Ker so tudi v Linhartovem jeziku, v dialogu izpričane, dokazujejo ne glede na pojavitve v pisni, knjižni različici, tudi njihovo govorno utrjenost. Ker kasnejši pisatelji, po izvoru Dolenjci, v 19. stoletju dokazujejo drugačno razvrstitev naklonskih zvez (delno je zaznavna že pri M. Ravnikarju), gre spet za dve njuni različni razvojni pojavitvi. V sodobnem knjižnem jeziku se je uveljavil dolenski tip.

Pri Linhartu sta v obeh prevladujočih zvezah (*hočem* + infinitiv, *imam* + infinitiv) še izpričana futuralni in modalni pomen, med tem ko dolenski pisatelji njihovega futuralnega pomena že ne potrjujejo. Modalni pomeni so tako drugače razvrščeni in tudi posamezne nedoločniške zveze kažejo določeno ustaljenost oziroma so z ozirom na svoje pomožnike omejene. Bistveno pa se omenjena dva pisna sistema razlikujeta v rabi namernega nedoločnika. Ta je zelo pogost pri koroških in gorenjskih piscih. Kaže večjo odpornost in se ne vključuje v opisno modalni oblikovni sistem. Pojavlja se celo historični, dopustni, infinitiv, ki je v sodobnem knjižnem jeziku večji del opisno izražen (s pogojno in želelno opisno zvezo). Nedoločniško izražanje tako v slovenskem jezikovnem razvoju vztrajno razpada, kar je na sploh značilnost jezikov balkanske lige. Navajam nekaj primerov rabe naklonskih sintagem *imam* + infinitiv ter *hočem* + infinitiv v pomenu futura in nujnosti pri Linhartu:

Matiček, s tabo imam tudi govorit. (Linhart 1789–90: 78)

Jest sim Budalu enu pisemce v roke vtisnil, de ga ima gnadlivimu gospudu dati; inu sim jim zastopit dal, de ima še dons en zali gospod k njim v vas priti. (Linhart 1789–90: 57)

Jest sim z dekletom govoril; v eni uri se imava tam na prelazi znajti. (Linhart 1789–90: 18)

Dones ob osmih ima ta gerdež še z enim drugim inu z enim šribarjem priti, de bodo ženitnu pismu gori postavili, inu v treh dneh ima poroka biti. (Linhart 1789–90: 13)

Naklonska nedoločniška zveza: *hočem* + infinitiv s pomenom futura:

Perpelite jih tedej: vašo veselje bo to moje. Jest inu moja gospa očeva zraven biti. (Linhart 1789–90: 50)

No, kir tedej vse zanj prosi, tak očem pozabit, kar se je zgodilu. (Linhart 1789–90: 52)

Jest te še enkrat prašam: al óčeš vrata odpreti? (Linhart 1789–90: 66)

Tak óčeš tedej v boršt priti? (Linhart 1789–90: 86)

Naklonska nedoločniška zveza: *hočem* + infinitiv s pomenom hotenje, želja:

Poslušaj tedaj, naš baron óče mene na skrivnim zase kupit inu ti bi veselje imel plajš deržati. (Linhart 1789–90: 38)

Tolkajn mi je na tem ležeče, de jo jest očem zdej kmalu videt. (Linhart 1789–90: 64)

Ravno to sim ôtel reči. Jest ga očem imeti. (Linhart 1789–90: 75)

Iz teh primerov je jasno razvidno, kako se je razvrstitev nedoločniških naklonskih zvez spremenila. V sodobnem knjižnem jeziku je železna pomenska vloga ostala v futuralnem pomenu redko, kvečjemu ekspresivno, ob npr. svečanih priložnosti: *Zdaj pa hočemo piti na zdravje našega prijatelja!* Posebno stilistično vlogo dana naklonska zveza izpričuje že npr. v Stritarjevem *Triglavanu*, ko posnema noviški način izražanja. Vse nedoločniške zveze povezuje en sam pomožnik *čem* < *hočem*:

Zdaj vam hočem pa še nekoliko bolj natanko razložiti, kako in kaj naj se piše, da bode našemu očetu po volji in na korist.

*Po suhem vedno in po blati
za vami zvesto čem stopati,
po vaše misliti, pisati,
ter govoriti in molčati
napenjati se pri debati,
kedar se prazna slama mlati.* (Stritar 1870: 276)

Pri Linhartu so izpričane še druge nedoločniške zveze, med njimi namerni nedoločnik, nedoločnik možnosti, domneve, ali tudi (historični) ekspresivni nedoločnik:

Le samú to prosim zamerkat častitliva gosposka, de ga gospod Zmešnava prav brali niso. (Linhart 1789–90: 92)

Kam ti je rekel priti? (Linhart 1789–90: 99)

Te moje oči ne bodo nikdar več toku srečne, tebe vidit? (Linhart 1789–90: 43)

Ta golufni je prepovedal njim kaj povedat. (Linhart 1789–90: 14)

Še en glažek, če smem prosit, de se roka ne bo tresla. (Linhart 1789–90: 27)

Se nimam nikamer skriti – pač, tukej za stolom. (Linhart 1789–90: 46)

Gredej znaš tudi tvoj gvant pernesti. (Linhart 1789–90: 62)

Zakaj ne? Bi utegnil takšen buděc vun zbosti. (Linhart 1789–90: 38)

Raje imreti, koker njih zapustiti. (Linhart 1789–90: 62)

Koku je to zastopit? (Linhart 1789–90: 41)

Zelo značilna je dajalniška naklonska nedoločniška zveza, izpričana pogosto pri Küzmiču, znana pa je že iz *Brižinskih spomenikoh* (*veruio da mi je ne sem svete byuši, iti že na on svet; imeti mi je život po sem (živote)*) itd.

Kaj je sturiti? (Linhart 1789–90: 16)

Tudi pasivno-historični infinitiv je pogost:

Toku od hiše zgnan biti inu od njih se ločit, vaša gnada? (Linhart 1789–90: 54)

Žena se ustraši mene videt, inu kmalo po tém me prav dobru ozmerja – to ne gre vkup.
(Linhart 1789–90: 82)

Za 18. in 19. stoletje je značilna še nekoliko drugačna razvstitev naklonske infinitivne zveze, tj. *morem* + finitiv, ki se v posameznih primerih kasneje zamenjuje z opisno obliko *lahko je/bo* + deležnik:

Pa viner mišlim, ko noter poškozhiva, mórava premišlovati, kako morva fopet vin priti. (Jarnik 1814: 75)

Ne sanizhujmo malih in nisheljshih, sakaj tudi oni nam mórejo enkrat na pomózh priti.
(Jarnik 1814: 92)

Taka nedoločniška zveza je značilna tudi za pripovedni jezik dolenskih pisateljev, npr. pri Jurčiču je že samoumevna, tudi stilistično zaznavna:

Pač čudna reč to, da more človek drugače ravnati, kakor mu razum veli. (Jurčič 1866: 38)

Kako moreš ven in ven v bukve gledati? (Jurčič 1866: 24)

Stare naklonske nedoločniške zveze so v knjižnem jeziku vedno manj prisotne, docela pa iz osrednjega knjižnega jezika niso izginile. Njihov futuralni pomen je nadomeščen z opisno obliko prihodnjika (ali dovršnim sedanjikom). Naklonske zveze za izražanje nujnosti, hotenja, možnosti, domneve, pa tudi namernega nedoločnika (ne pa dajalniške nedoločniške zveze) so zamenjale naklonske zveze/sopomenke, ki so značilne za sočasni govorjeni jezik. Za sodobni knjižni jezik

jih je normiral Fran Levstik v razpravi *Napake slovenskega pisanja* (1858). V soočanju z dolenskim ljudskim govorom je Levstik postavil za sočasni knjižni jezik normativno pravilo rabe nedoločniških zvez. Z nedoločnikom se lahko vežejo glagoli: *hočem, morem, moram, smem, dam, želim, velim, ukažem, zapovem, začnem, neham, branim, upiram* + nedoločnik; t. i. okamenine: *vreden biti, željan biti, spodoben biti, nimam kaj, nimam kam, in malo družih* (Levstik 1858a: 26–27). Vse druge, zlasti zvezo *znam* + nedoločnik ('utegne' biti) ter okamenine (npr. *Znabiti, da kdor zdaj vesel prepeva* /Prešeren 1836/), zavrača kot gorenjske germanizme:

Dolencem gre tedaj hvala, da so začeli, potlej so Gorenci stopili na prste in zadušili vse druge svoje rojake zato, ker je bilo med njimi več učenih glav, posebno duhovnih, dosti več kakor med Dolenci, kar je skoraj še zmiram tako. Vračali so iz knjig vse, kar se ni slišalo nad Ljubljano, bodisi prav ali napak. Umeknilo se je dosti dobrega in lepega, kar ne rabi samo Dolenc, ampak vsi ljudje po tistih krajih, koder naš jezik še ni tako skrunjen.

Šele v poznejših dobah so začeli nekateri dolenski pisavci čutiti se, da imajo domá jezik, dosti čisteji in bogateji od knjižne gorenščine, zatoraj so se poprijeli mnogoterih oblik, poprej do dobrega zaverženih. Dolenski govor je zaklad našega jezika v oblikah, besedah in prigovorih, posebno proti hervaški meji čedalje čistej. Kako lepa je notranjščina po nekterih krajih ... Kader se našemu knjižnemu jeziku dajo pravila, nam je Dolenca in Notranjca na pričo poklicati, in kar ona dva poterdita, mora veljati več kot gorenška svojeglavost (Levstik 1858a: 58–59).

Levstik ob dani priložnosti sicer tudi nekoliko svojeglavo pretirava, vendar pa nudi priložnost, da izrazimo misel o predknjižnem, davnem nastanku gorenjske pisne jezikovne različice, ki se je v ustni cerkveni rabi, v pražupnji Kranj (izvira iz 11. stoletja), začela že zelo zgodaj oblikovati v obveznih molitvah, v cerkvenih in nabožnih pesmih, apokrifnih molitvah, in razlagah evanjelija.

Od kot sicer izvira oznaka krajnski jezik? Pomislimo na *Rateški rokopis* (ok. leta 1380) z gorenjskimi glasovnimi značilnostmi, pa tudi z arhaizmi (*na križ razpet, s križa snet; pridi bogastvu tvoje; ima priti*), na rokopis Adama Skalarja *Šula tiga preišlvanja* (1643), ki se ne ozira na protestantsko jezikovno tradicijo 16. stoletja, marveč na vseh jezikovnih ravninah daje prednost gorenjskim glasovno, besedno, celo skladenjsko razlikovalnim jezikovnim prvinam. Vse to kaže na obstoj ustno izoblikovane, nadnarečne gorenjske (cerkvene) jezikovne različice, ki se je v obsežni prafari mesta Kranj razvijala od ureditve verskega, cerkvenega življenja dalje. Pomislimo na srednjeveška romanja v Achen in Kelmorajn, ki so se na dolgo pot odpravljala iz Kranja. V knjižni (tiskani) gorenjski knjižni različici 18. stoletja je tako izpričan v soočanju z nemškimi besedili (prevodi) deloma kalkiran futuralno-modalni sistem, ki je bil v ustni tradiciji utrjen že pred nastankom knjižnega jezika 16. stoletja. Zato ga v sočasni knjižni normi brez posegov jezikoslovcev ni bilo mogoče preurediti, poenotiti, z jezikoslovno izvirno ugotovljenim, v ljudskem govoru potrjenim, splošno slovenskim futuralno-modalnim sistemom.

Na podlagi skopo, tipološko ponazorjenega, v disertaciji (Orožen 1965) pa ob podrobni analizi vseh izraznih možnosti futuralno-modalnega sistema bogato zastopanega jezikovnega gradiva od 16. do 19. stoletja, je mogoče zaključiti, da je po številnih preureditvah izpričanih možnosti, pogostnostnih pojavitvah futuralno-modalnih pomenskih prvin, šele od srede 19. stoletja mogoče zaznati, prepoznavati izvirno slovenski, sodobni govorni futuralno-modalni sistem v vseh zvrsteh knjižnega jezika. Za njegovo normiranje in utrditev v dejanski jezikovni praksi pa so zaslužni navedeni jezikoslovci in tedanji ustvarjalci leposlovja ter drugih zvrsti jezika.

LITERATURA

Anton BAJEC, 1959: *Besedotvorje slovenskega jezika IV. Predlogi in predpone*. Ljubljana: Izdal Inštitut za slovenski jezik SAZU.

Anton BAJEC, Mirko RUPEL, Rudolf KOLARIČ, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Jernej BASAR, 1734: *Pridige is bukviz imenvanih Exercitia s. ozheta Ignazia: sloshene na usako nedelo zhes lejtu*. Labaci: Typis, Adami Friderici Reichhardt.

France BEZLAJ, 1948: Doneski k poznavanju glagolskega aspekta. *Slavistična revija* I/3–4, 199–220.

Viktor BEŽEK, 1891: Slovníški pogovori. *Ljubljanski Zvon* I/1, 50–54, 112–115 itd.

Henrik BIRNBAUM, 1958: *Untersuchungen zu den Zukunftsbeschreibungen mit dem Infinitiv im Altkirchenslavischen: ein Beitrag zur historischen Verbalsyntax des Slavischen*. (Acta Universitatis Stockholmiensis, Etudes de philologie slave, 6). Stockholm: Almqvist & Wiksell. S.

Irena K. BUNINA, 1959: *Sistema vremen staroslavjanskoga glagola*. Moskva: Izdajatel'stvo Akademii Nauk SSSR.

Janez CIGLER, 1836: *Srezha v' nesrezhi, ali Popišvanje zhudne sgodbe dvéh dvojzhikov: poduzhenje starim in mladim, révnim in bogatim*. V' Ljubljani: natisnil Joshef Blasnik: na prodaj per Janesu Klemensu, bukvovesu.

Janez ČANDIK, 1613: *Evangelia inu lystuvi: na vse nedéle, inu jmenite prasnike, céliga léjta, po stari kârshanski navadi resdeleni: vsem catholishkim cerkvam, stuprau v'Krajnski Desheli, k'dobrimu, s'novizh is Bukovskiga na Slovénski jesik svestu prelosheni*. Gradec: Istiskanu v' Némškim Gradcu, skuzi Jurija Widmansteterja.

Jurij DALMATIN, 1584: *Biblia, tu je, vse Svetu pismu, Stariga inu Noviga testamenta*. Wittenberg: durch Hans Kraffts Erben.

Jean-Didier CASTAGNOU, 1961: Uwagi o aspekcie w językach słowiańskich. *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Krakov.

—, 1963: Czas terażniejszy słowiańskich czasowników doskonałych. *Sprawozdania z posiedzenia komisji oddziału PAN*. Krakov.

Metod DOLENC, 1940: *Gorske bukve v izvorniku, prevodih in priredbah*. (Pravni spomeniki slovenskega naroda, Knjiga prva). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Witold DOROSZEWSKI, 1962: *Studia i szkice językoznawcze*. Varšava: Państwowe Wydawnictwo Naukowe

Antonin DOSTÁL, 1954: *Studie o vidovem systému v staroslověnině*. Praga: Státní pedagogické nakl.

Ljubomir ĐUROVIČ, 1956: *Modálnost': lexikálno-syntaktické vyjadrovanie modálnych a hodnotiacich vzťahov v slovenčine a ruštine*. Bratislava: Slovenská akadémia vied.

Irena GRICKAT, 1957: O nekim osobinama futura II. *Naš jezik* 8, 89–105.

Đuro GRUBOR, 1953: Aspektna značenja II. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Odjel za filologiju*, Knj. 5 = 295, 81–284.

Laslo HADROVIC, 1957: Gebäute und Gesänge einer slovenischen Bruderschaft aus dem 17. Jahrhundert. *Studia Slavica* 3, 379–401.

Jožef HASL (Gabriel Hevenesí), 1770: *Sveti post, Kristusovimu terpenju posvezhen, u' vsakdanu spremishlvanje resdejen*. Labaci: prostat apud Aloysium Raab.

Milka IVIĆ, 1963: *Pravci u lingvistici*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Pavle IVIĆ, 1955: O vidu glagolskoga oblika budem. *Naš jezik* 6/7–10, 237–245.

Anton JANEŽIČ, 1854: *Slovenska slovnica*. V Celovcu: E. Liegel.

Jurij JAPELJ, 1784: *Svetu pismu Noviga testamenta*. Labaci: Typis Joan Frid. Eger 1784–1802.

Urban JARNIK, 1814: *Sbér lépih ukov sa Šlovensko mladino: is Němskiga ino Latinskiga prestavlenih, is Štaro-Šlavenskiga ino Pemsikiga preravnanih, nikotérih pa novo sloshenih / od U. J. Celovec*. V-Zelovzu: per Joanesu Leonu, shtamparju.

Ljudevit JONKE, 1964: *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb: Znanje.

Josip JURČIČ, 1866: *Deseti brat. Izvirni roman*. Izdalo uredništvo Slovenskega Glasnika. Celovec.

Matija KASTELEC, 1684: *Nebeshki zyl, tú je teh fvetih Ozhakov sveiftv premishlovanie*. Ljubljana: Stiskanu skusi Joshepha Tadea Mayerja deshelskiga buquih stiskauza.

France KIDRIČ, 1923: Doneski za zgodovino slovenskega lekcionarja in slovenske pridige od konca srednjega veka do l. 1613 (1699). *Bogoslovni vestnik* 3, 149–169. str. 149

František KOPEČNY, 1962: *Slovesný vid v češtině*. Praga: Nakl. Československé akademie věd.

Jernej KOPITAR, 1808: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach: bey Wilhelm Heinrich Korn.

Ervin KOSCHMIEDER, 1935: Zu den grundfragen der Aspecttheorie. *Indogermanische Forschungen*, knj. 53, 280–300.

Miroslav KRAVAR, 1960: Futur II u našem glagolskom sistemu. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 1, 30–50.

Sebastijan KRELJ, 1567: *Postilla Slovenska, To ie, karshanske evangeliske predige, vèrhu vsaki nedelski evangelion skusi létu: sa hishne gospodarie, shole, mlade inu priproste lüdi. Pervi simski del.* Regensburg: excudebat Iohannes Burger.

Helena KRŽKOVÁ 1960: *Vývoj opisného futura v jazycich slovanských, zvlášť v ruštině* (Acta Universitatis Palackianae Olomucensis / Palackého universita v Olomouci; Facultas philosophica, 4; Philologica, 2). Praga: SPN.

Štefan KŮZMIČ, 1771: *Nouvi Zákon ali Testamentom Gospodna našega Jezusa Kristusa zdaj oprvič z grčkoga na stari slovenski jezik obrnjeni.* V Halli Saxonskoj. (Ponatis iz leta 1848. Köseg.)

Fran LEVSTIK, 1858: Martin Krpan. *Slovenski Glasnik.* Celovec.

—, 1858a: Napake slovenskega pisanja. *Kmetijske in rokodelske novice* 16/1 (6. 1. 1858).

Anton Tomaž LINHART, 1789–90: *Županova Micka; Ta veseli dan ali Matiček se ženi.* Izdal in uredil Alfonz Gspan, 1951. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Vaclav MÁCHEK, 1962: K otázce tzv. prázdných předpon: imperativy a futura s po-u Slovanů. *Acta Universitatis Carolinae, Philologica Slavica Pragensia* IV, 437–442.

Jurij S. MASLOV (ur.), 1962: *Voprosy glagol'nogo vida.* Moskva: Izdatel'stvo inostrannoj literatury.

Fran METELKO, 1825: *Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen.* Laibach: gedruckt bey Leopold Eger.

Fran MIKLOŠIČ, 1883: *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen.* Wien: W. Braumüller.

Tadeusz MILEWSKI, 1939: O genezie aspectów słowiańskich, *Rocznik slawistyczny* XV 1–13.

—, 1965: *Językoznawstwo.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Fran MILIČINSKI, 1917: *Ptički brez gnezda: povest.* V Celovcu: Družba sv. Mohorja.

Dora Ivanova MIRČEVA, 1962: Развој на бъдеще време (футурум) в българския език от X до XVIII век. *Razvoј na бъдеште време (futurum) v бългaрскиѝа език от X до XVIII век.* Sofia: Българска академия на науките,

Aleksander MLADENOVIC, 1959: Grafija i jezik dalmatinskih čakavskih rukopisa. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 4, 117–150.

—, 1960: O jeziku Marulićevih poslanica. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 5, 130–143.

Leszek MOSZYŃSKI, 1959: I. K. Bunina: Sistem vremen staroslovjanskogo glagola. Moskva 1959 (recenzija). *Rocznik slawistyczny* XXV.

Igor NĚMEC, 1954: O slovanskě předponě po- slovesné. *Slavia* 23, 1–25.

NOVICE 1843, 1862 = *Kmetijske in rokodelske novice.* Na svitlobo dane od c. k. Krajske kmetijske družbe. 1843–1902. Ur. Janez Bleiweis. Ljubljana: Jožef Blaznik.

Vatroslav OBLAK, 1887: Trije slovenski rokopisi iz prve polovice XVII. stoletja. *Letopis Matice Slovenske za leto 1887.* Ur. Fran Levec. V Ljubljani: Matica Slovenska. 260–315.

Martina OROŽEN, 1965: *Zgodovinski razvoj futuralnih in modalnih gramatičnih oblik v knjižni slovenščini od 16. do 19. stoletja*. Disertacija. Ljubljana: M. Orožen.

– –, 1970: Razvojne tendence in realizacije futuralno-modalnih sistemov v knjižni slovenščini od 16. do 19. stoletja. *Prace Filologiczne* 20, 223–233.

Mihael PAGLOVEC, 1767 (1734): *Svesti tovarsh enga sledniga Christiana, katiri skusi ta Catechismus, ali potrebni kershanski navuk niemu kashe to pravo pot pruti nebensam, inu skusi te Tobiove bukve, ali Historio od Tobia*. Labaci: typ. Jo. Frid. Eger. (Ponatis iz leta 1767.)

Rajko PERUŠEK, 1910: *O rabi dovršnih in nedovršnih glagolov v novi slovenščini*. Spisal l. 1903 in pozneje popolnil Rajko Perušek Ljubljana: samozal.

Marko POHLIN (Becker Rudolph Zacharias), 1789: *Kmetam sa potrebo inu pomozh ali Uka polne vesele, inu shalostne pergodbe te vasy Mildhajm: sa mlade, inu stare ludy*. Utisnenu na Duneju: per Chr. Grosserju.

France PREŠEREN, 1836: *Krajnska zhbeliza. Na švitlobo dal M. Kašteliz*. V Ljubljani: natisnil Joshef Blasnik.

Matevž RAVIKAR, 1815: *Sgodbe švetiga pišma sa mlade ljudi. Is nemshkiga prestavil Matevsh Ravnikar*. V Lublani: na prodaj per Adamu Henriku Hohnu, bukvovésu.

Andrej RECEL, 1582: *Gorske bukve 1582: Gornih bukvi od krajlove svetlosti ofen inu potrjen general inu privilegium. Iz nov v slavenski jezik iztulmačan skuzi Andreja Recla, farmostr na Raki*. Ur. Alenka Jelovšek. 2021. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU [in] Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

Karel RÖSLER, 1952: Beobachtungen und Gedanken über das analytische Futurum in slavischen. *Wiener slavistisches Jahrbuch* 2, 103–149.

Mirko RUPEL, 1934, 1966: *Slovenski protestantski pisci*. Druga, dopolnjena izdaja. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Jan SAFAREWICZ, 1938: Nowsze badania nad genezą aspectów słowiańskich. *Rocznik slawistyczny* XIV, 67–84.

Edvard STANKIEWICZ, 1963: Problemi pesničkog jezika z gledišta lingvistike. *Filološki pregled* I–II, 23–24.

Zdzisław STIEBER, 1955: Czas przyszły niedokonany w zabytkach polskich XIV i XV wieku. *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego* II. 231–234.

Adam SKALAR, 1643: *Šula tiga premišluvana = Skalarjev rokopis 1643: editio princeps: znanstvenokritična izdaja*. Ur. Monika Deželak Trojar. Celje: Celjska Mohorjeva družba; Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, 2011.

Anton Martin SLOMŠEK, 1842: *Blashe ino Neshiza v' nedelški šholi, uzhitelam ino uzhenzam sa pokušno špišal Anton Šlomšhek*. V' Zeli: na prodaj v' nemških šholah; [v' Gradzi]: natišk ino papir od Andréja Lajkama našlednikov v' Gradzi.

– –, 1845: *Hrana evangelskih naukov, bogoljubnim dusham dana na vse nedéle ino sapovédane prásnike v' léti, špisali dushni pastirji na spodnim šhtajarskim*. V' Zelovzi: natisnil ino ima na prodaj Joan. Leon.

– –, 1847: *Čujte, čujte kaj žganje dela*. V Celovci: natisnil ino na prodaj ima Joan Leon.

Josip STRITAR, 1870: Triglavan iz Posavja (satira). *Dunajski Zvon*. Dunaj.

SLOVAN 1884 = *Slovan. Političen in leposloven list*. 1884–1887. Urednik Anton Trstenjak. Ljubljana: Tiskala Narodna tiskarna,.

SLOVENSKI GLASNIK = *Slovenski glasnik*. Lepoznansko-podučen list. 1858–1868. Ur. Anton Janežič. Celovec: Narodna Tiskarna.

Janez SVETOKRIŠKI, 1691: *Sacrum promptuarium singulis per totum annum dominicis, et festis solemnioribus Christi Domini, et B. V. Mariae, praedicabile: e Sacre Scripturę, Sanctorumque Patrum Scriptis erutum, nec non Veterum, Recentiorumque Authorum Historijs ... roboratum. Pars prima / Sveti piročnik*. Venetice ex officina Zachariae Conzatti.

Stanislav ŠKRABEC, 1880–87: Opazke, jezikoslovne in druge. Cvetje z vertov sv. Frančiška I (9). *Jezikoslovna dela I*. Ur. Jože Toporišič (1994). Ponatis iz: Cvetje iz vrtov sv. Frančiška. Nova Gorica: Frančiškanski samostan.

Matej Andrejevič TERNOVEC (Bogdan LAMURSKIJ), 1895: *Čuvajmo svoje prastarine*. Trst: Dolenčeva tiskarna.

– (Bogdan LAMURSKIJ), 1896: *V izjasnjevanje in utrjevanje*. Trst: Dolenčeva tiskarna.

Primož TRUBAR, 1550: *Catechismus in der Windischen Sprach. Monumenta litterarum slovenicarum 8. Faksimile*. Spremna beseda Mirko Rupel. Uredil Branko Berčič. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.

–, 1558: *En Regishter, ta kashe, kei ty nedelski inv tih drvgih prasnikou Euangelij, vtim Nouim Teftamentu se imao iskati inu naiti. Per tim ie tudi ena kratka Poftilla [...]*. V Tibingi.

–, 1582: *Ta celi noui Testament nashiga Gospudi inu Isuelizharie Iesusa Christusa, na dua maihina deilla resdilen, vtim ie is tiga stariga Testamenta dopolnene, suma inu praua islaga, druguzh pregledan inu v kupen drukan, skusi Primosa Truberia Crainza Rastzhizheria Franc*. V Tibingi: Georg Gruppenbach.

André VAILLANT, 1959: Le futur duratif en vieux slave, *Bulletin de la Sociét de linguistique* LIV/1, 1–17.

Aleksej A. VINOGRADOV, 1947: *Russkij jazyk: grammatičeskoe učenie o slove*. Moskva, Leningrad: OGIZ.

Valentin VODNIK, 1811: *Pismenost ali Gramatika za Perve šole*. V' Lublani: natisnil Leopold Eger.

Fran WIESTHALER, 1890: *Zbrano delo Valentina Vodnika*. Ljubljana: Izdala Matica Slovenska.

Benjamin L. WHORF, 1956: *Gramatical Categories, Language, Thought and Reality*. Selected writings of Benjamin Lee Whorf. Ed. John B. Carroll, Stephen C. Levinson, and Penny Lee. Cambridge, Mass.: Technology Press of Massachusetts Institute of Technology; New York: John Wiley & Sons.

HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE FUTURAL AND MODAL SYSTEM IN STANDARD SLOVENE LANGUAGE FROM THE 16TH TO THE 19TH CENTURY

The discussion of the title topic is based on two aspects: (1) to show the individual morphological development and selection of the Slovene futural and modal system within the general Slavic language community and to point out the path of its development on the linguistic material from the 16th to the 19th century; (2) to prove how the normative state and its stabilization in the modern literary language was formed and stabilized in this respect.

The first part of the discussion presents an introduction to the general semantic and formal issues of the temporal and modal categories in language, problematic issues about verb aspect and tense in Slavic languages, the development of futural possibilities of expression and grammatical forms in Old Church Slavonic and other Slavic languages. These contents supplement the previous findings of Slovene linguists on the grammatical form of the future tense in Slovene. These are inherent problems of the temporal and modal linguistic semantic category and its “solution” in the entire Slavic territory, as researched and presented by modern linguistic researchers that derive from the starting points and experiences of the previous generation of the 19th century linguistics. This is the most synthetic presentation of these researches in the dissertation of the mentioned authors, that I also critically evaluate in the aspect of Slovene language.

The second part of the discussion includes an analysis of linguistic material from the 16th to the 19th century, which shows how the futural and modal system of the literary Slovene language was formed in the course of historical development, which “selection” tendencies emerged and what forms in literary language of the 19th century have finally stabilized. The focus of the changes is mainly reflected in the changed classification of attested typical futural and modal semantic possibilities with an auxiliary verb (*bom* + past participle II) or inflected modal verbs (*imam, hočem, morem/moram* + the indefinite) and the final stabilization of grammatical forms for expressing the future in the modern literary language norm.

The mentioned problems are important outside the modern literary norm as they are actually unclear in modern spoken language. I should mention the voice transformations of the auxiliary verb *bom/bodem* (e.g. *auš šu v gor., on de prišo/priša* in Pannonian dialects, *hočem > čon* with abbreviations in Istrian dialects). In these respects, further morphological research in Slovene dialectology and colloquial language is needed, as their use of the futural and modal system does not completely coincide with the modern literary language norm.

Since the topic deals with the diachronic development of a certain (given) system, it seemed sensible to add the already known diachronic states of futural forms in Slavic languages. With the formation of individual literary languages, they also show a wide range of futural and modal typological connections and possibilities, such as the Slovene language of the 16th century. It was only in the course of historical development (especially in the 13th, 14th, 15th, 16th centuries in Czech and Polish, in Russian only in the 18th century) that grammatical futural forms were formed, which, according to the frequency of occurrences, morphologized in genre texts as a result of selecting from the original options.